

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти

Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Випускна кваліфікаційна робота

освітній ступінь (магістр)

на тему:

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА ПІДЛІТКАМИ З ДЕВІАНТНИМИ ПРОЯВАМИ

Виконав:

студент 261 групи,

денної форми навчання,

спеціальності 231 «Соціальна робота»

освітня програма: Соціальна робота

(соціально-психологічна реабілітація)

Бондар Олексій Вікторович

Керівник: к.пед.н., доц. Полехіна В.М.

Рецензент: к.пед.н., доц. Бондаренко Г.В.

Умань – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК НАУКОВА І ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА.....	7
1.1.	Сутність понять девіації.	7
1.2.	Провідні напрями та принципи формування девіантної поведінки	19
1.3	Аналіз діяльності фахівців соціальних інституцій з профілактики девіантних проявів.....	26
РОЗДІЛ 2	ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ	34
2.1.	Профілактичні заходи, які запроваджуються на різних рівнях соціальної профілактики.....	34
2.2.	Аналіз діяльності соціального працівника з дітьми з девіантною поведінкою.....	40
2.3.	Методичні рекомендації для соціально- педагогічної діяльності щодо попередження девіантних проявів у поведінці.....	52
	ВИСНОВКИ.....	62
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
	ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми

Процеси трансформації українського суспільства, розшарування суспільства, руйнування усталених стереотипів, норм і традицій, зниження виховного потенціалу сім'ї призвели до зростання показників негативних проявів їх поведінки. Принципово новими чинниками девіантності дітей стали стрімка зміна соціально-економічних умов функціонування суспільства в умовах тривалого військового конфлікту на сході України та повномасштабної війни, розв'язаної росією в 2022 р. Значна частина неповнолітніх опинилася в статусі внутрішньо переміщених, часто перебувають в ситуації психологічного стресу, переживають ракетні обстріли, втрату близьких.

Проблеми перехідного віку ускладнюються сприйняттям бойових дій (війни) як норми буття та призводять до значного збільшення дітей групи ризику. Оскільки підлітковий вік є найбільш складним періодом розвитку особистості (відбувається формування психологічних структур, закладаються основи свідомості й визначається загальна спрямованість моральних якостей і соціальних установок), то така ситуація соціальної дезадаптованості призвела до значного підвищення проявів девіантної поведінки, яка у багатьох випадках трансформується у кримінальні форми й становить суттєву небезпеку як для підлітків, їх сімей, так і для всього суспільства. Саме тому соціальна робота, спрямована на профілактику та подолання девіантної поведінки неповнолітніх, на створення й впровадження в практику соціальної роботи системи соціальної підтримки й допомоги таким дітям, та підліткам нині є особливо актуальною.

Впродовж останніх років попередження девіантної поведінки дітей є однією із складових соціальної політики держави у сфері дитинства, що засвідчують положення Законів України «Про охорону дитинства» [21], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [62],

Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” та ін.

Причини девіантної поведінки дітей настільки різноманітні, що складно виділити одну головну і провідну з них. У більшості випадків провокуючими факторами виступає цілий комплекс проблем, як біологічної природи, так фізіологічного і психічного плану. Специфіка оточення, в якому росте і розвивається дитина, також грає важливу роль у можливому прояві девіантних форм поведінки дітей.

Проблемам профілактики девіантної поведінки неповнолітніх присвячені дослідження науковців України та зарубіжжя. Зокрема, особливості соціально-педагогічної допомоги дезадаптованим підліткам розглядають І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук, О. Янкович та ін.; психологічні проблеми девіантної поведінки підлітків розкрито в працях Л. Вольнової, А. Лобанової, Л. Калашнікова та ін., сутність профілактичної соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю розглядають Коротков, Н. Савельєва, А. Самойлов, С. Хайдж та ін.; особливостям організації взаємодії соціальних служб, закладів освіти та підрозділів ювенальної превенції щодо профілактики девіантної поведінки неповнолітніх присвячені дослідження Т. Назар, Н. Сушик та ін.

Соціальна робота пов'язана з найрізноманітнішими суб'єктами й об'єктами - людьми з різними інтересами, потребами, соціальним статусом, фізичним і психічним станом - і від самого початку є надто складною для повного розуміння без глибокого філософського осмислення її природи, ролі й, у деяких випадках, функції як способу регулювання девіацій і впливу.

Проблему девіантності широко вивчали філософи, юристи, соціологи, психологи і педагоги, але єдиного розуміння того, що таке девіантна поведінка, не існує. Для розв'язання соціально значущої проблеми ефективного використання соціальної роботи з дітьми з девіантною поведінкою необхідно розробити соціально-філософське розуміння взаємозв'язку і взаємовпливу соціальної роботи та девіантності.

Отже, соціальна значущість і актуальність проблеми, її недостатня розробленість обумовили вибір теми випускної кваліфікаційної роботи

«Особливості соціальної роботи з дітьми та підлітками з девіантними проявами»

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні принципів, основних напрямків і шляхів здійснення соціальної роботи з дітьми та підлітками з девіантною поведінкою.

Завдання дослідження:

1. Розкрити теоретичні аспекти дослідження основних понять, типи і форми девіації як об'єкта соціальної роботи.
2. Визначити принципи і напрями девіантних проявів у процесі здійснення соціальної роботи.
3. Проаналізувати рекомендації соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки з дітьми та підлітками

Об'єкт дослідження: соціальна робота з дітьми та підлітками з девіантними проявами

Предмет дослідження: особливості соціальної роботи з дітьми та підлітками з девіантними проявами.

Для досягнення мети і реалізації завдань дослідження застосовувався комплекс загальнонаукових **методів:** теоретичні – аналіз й узагальнення соціально-педагогічної, юридичної, філософської, психологічної, педагогічної літератури для вивчення стану розробленості проблеми соціальної діяльності з девіаціями; теоретичного обґрунтування базових понять дослідження; емпіричні – вивчення й узагальнення досвіду роботи, програмно - нормативних документів, педагогічне спостереження.

Теоретичне значення полягає в аналізі психологічної та педагогічної літератури з метою з'ясування сутності, особливостей, показників девіантної поведінки підлітків, її профілактики в соціально-виховному середовищі

уточненні змісту основних понять дослідження, вивченні сучасного стану проблеми.

Практичне значення полягає у розробці матеріалів для підготовки соціальних працівників до профілактичної роботи з девіантною поведінкою. Матеріали дослідження можуть використовуватися на заняттях в закладах вищої освіти, під час вивчення особливостей здійснення соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки дітей та підлітків в закладах загальної освіти, у системі післядипломної освіти, соціальних працівників, при підготовці навчальних посібників та методичних рекомендацій.

Апробація результатів дослідження: Основні концептуальні положення й результати магістерської роботи доповідались на науковопрактичних конференціях на семінарах та колоквиумах, на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи та Центру родинного виховання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

1. Полехіна В.М., Бондар О.В. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДЕВІАНТНИМИ ПРОЯВАМИ У ПОВЕДІНЦІ / «Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни»: матеріали II-ої Всеукраїнської студентської науково-практичної онлайнконференції (Умань, 2 березня 2023 рік) / ред. кол.: Коляда Н.М., Кравченко О.О., Албул І.В., Матрос О.О., Лисенко А. О. – Умань: УДПУ, 2023. – 195 с

Структура та обсяг випускної кваліфікаційної роботи: Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (88 найменувань) та трьох додатків. Загальний обсяг роботи становить 84 сторінок, з них 65 сторінок основного тексту. Робота містить 1 таблицю та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК НАУКОВА І ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

1.1 Сутність понять девіації

Девіантна поведінка - це загальна тенденція індивіда або соціальної групи відхилятися від загальноприйнятого, середнього й типового перебігу у своєму стані, розвитку та поведінці.

Загострення девіантної поведінки в суспільстві зазвичай відбувається в кризові періоди. Особлива увага цій проблемі приділяється тоді, коли вона зачіпає великі групи населення в широких масштабах.

Сьогодні девіантна поведінка набуває нових форм і видів у зв'язку зі складністю та суперечливістю сучасного суспільного розвитку.

Сучасна ситуація в українському суспільстві характеризується, так би мовити, різким погіршенням девіантності та супроводжується низкою тривожних ознак і тенденцій. Соціально-економічна, політична, національна та духовна криза в Україні підштовхнула більшу частину населення до меж цивілізованого існування. Це призвело до матеріальних і духовних злиднів серед населення, що призводить до різних видів девіантної поведінки в суспільстві.

Впродовж всієї історії людства проблеми усунення небажаних для суспільства форм людської життєдіяльності не втрачали своєї актуальності. Проблеми добра і зла, норми і патології привертали увагу ще великих грецьких філософів (Сократ, Платон, Арістотель), причини їх виникнення розглядали мислителі Середньовіччя (Августин Блаженний, Фома Аквінський), представники Нового часу (Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо), німецької класичної філософії (І. Кант). Однак тільки в 50–60 роки ХХ століття з'явилися необхідні передумови для цілісного осмислення процесів девіації [53].

За останні роки в соціальній педагогіці здійснено низку досліджень з проблеми протиправної поведінки неповнолітніх, зокрема: профілактична робота з важковиховуваними дітьми, соціально-педагогічне забезпечення ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням (В. Лютий) [32], корекція девіантної поведінки дітей у позашкільних навчальних закладах (Т. Окушко), профілактика девіантної поведінки (В. Оржеховська, Т. Федорченко [48], та ін..

На жаль, у науковій літературі ще не склалося загальноприйнятого розуміння і визначення девіантності. Здебільшого воно подається лише як форма негативної поведінки, що йде врозріз з прийнятими в суспільстві правовими і моральними нормами.

У медичному світі під девіантною особистістю розуміють аномальну людину, яка явно значно відхилилася від нормального фізичного, психічного і соціального розвитку. Згідно з цією точкою зору, люди з випереджальним або затримкою розвитку та інваліди визнаються девіантними. Однак важливо підкреслити, що девіантний не обов'язково означає погану людину. Багато девіантних людей мають власні компенсаторні можливості, що дають їм змогу стати незалежними, повноцінними членами суспільства. Медичний підхід визначає девіантну поведінку людини як систему поведінки або індивідуальний вчинок, що йде всупереч прийнятим нормам суспільства і проявляється у вигляді дисбалансу психічних процесів, дезадаптації, порушення процесів самореалізації або уникнення морального й естетичного контролю над власною поведінкою.

Девіантна поведінка у психологічній літературі трактується неоднозначно. Це, по-перше, вчинки, дії людини, які не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам. При цьому норми у даному визначенні поняття досить широке. Це можуть бути норми права, культури, моралі чи навіть психічного здоров'я тощо. В цьому значенні девіантна поведінка може виступати об'єктом чи

предметом досліджень у рамках вікової психології, психіатрії та педагогіки [78].

По-друге, девіантну поведінку трактують як таке соціальне явище, котре виражається у масових формах людської діяльності, що не відповідають нормам даного суспільства. У цьому значенні девіантна поведінка, передусім, стає предметом та об'єктом досліджень соціологів та соціальних психологів [16].

У психології девіантна поведінка – це відхилення від прийнятих в даному конкретно-історичному суспільстві норм міжособистісних взаємин: дій, вчинків, висловлювань, що здійснюються в рамках психічного здоров'я. Девіант, відповідно до даного підходу, свідомо чи неусвідомлено прагне зруйнувати власну самоцінність, позбавити себе унікальності, не дозволити собі реалізувати наявні задатки.

На жаль, на сьогодні не існує єдиної класифікації видів девіантної поведінки. Виходячи із різних критеріїв та підстав, різні автори виділяють різні види девіантної поведінки. Зокрема, враховуючи механізми виникнення поведінкових відхилень та особливості взаємодії людини із реальністю, виділяють злочинну (кримінальну), делінквентну («дозлочинну»), аморальну поведінку. Також можна виділити такі види девіантної поведінки, як асоціальна (аморальний, деструктивний, політичний злочин), делінквентна (кримінальна), паранормальна поведінка. Окрім цього, вчені виділяють і інші види девіантної поведінки, а саме злочинність, проституцію, алкоголізм, вживання наркотиків, самогубство тощо [16].

Девіантна поведінка (поведінка з відхиленнями) – це поведінка людини, що не відповідає прийнятим у суспільстві нормам і рольовим очікуванням [16].

Девіація включає такі компоненти: 1) девіант як носій девіантної поведінки; 2) соціальна норма або соціальне очікування, що є критерієм

оцінки поведінки як девіантної; 3) соціальна група (у тому числі й суспільство в цілому), що реагує на дану девіантну поведінку.

Визначити межі девіантної поведінки часто буває непросто. Зміни в суспільстві призводять до змін у нормах, які, своєю чергою, призводять до змін у типах поведінкових відхилень. Так, на соціальному рівні девіантна поведінка - це одна з можливих форм взаємовідносин суспільства й особистості, стійка поведінка людини, що відхиляється від найважливіших соціальних норм, завдає реальної шкоди суспільству або особистості та передбачає соціальну дезадаптацію.

На індивідуальному рівні девіантна поведінка проявляється як соціальна позиція людини, у вигляді відхиленого стилю або способу життя. Вона призводить до появи школи реальності для самої людини та людей, які її оточують, до конфліктів між девіантною особистістю та соціальним оточенням і соціальної дезадаптації особистості [6].

У соціальній науці розуміння девіантності поведінки ґрунтується на ідеї соціальної небезпеки або безпеки поведінки людини.

Таким чином, девіантна поведінка - це поведінка, що є потенційно небезпечною для суспільства і для індивіда. Сюди належать відхилення окремих людей, неформальних груп (наприклад, банд), громадських організацій і традиційних соціальних груп (наприклад, жінок-алкоголічок). Воно також включає багато форм соціальних відхилень, такі як злочинність, пияцтво (алкоголізм), наркоманія, самогубство, бродяжництво, проституція, хуліганство, утриманство, корупція, бюрократія, тероризм, расизм, геноцид і деструктивні культури.

Педагогічний підхід до девіантної поведінки полягає в розумінні того, що дитина взаємодіє з мікросоціумом, унаслідок чого середовище неадекватно враховує особливості особистості дитини, що гальмує її розвиток і соціалізацію, проявляючись у вигляді поведінкового бунту проти встановлених моральних і правових соціальних норм [80].

Девіантність школярів може мати характер як шкільної дезадаптації, так і соціальної дезадаптації. Структура шкільної дезадаптації включає такі поведінкові відхилення, як гіперактивна поведінка, недисциплінованість (запізнення, недотримання шкільних правил, прогули), агресивна поведінка, опозиційна поведінка, паління, хуліганство, крадіжки та брехня, а також такі прояви, як академічна неуспішність, руйнація стосунків з однолітками та емоційні порушення.

Загальнонауковий підхід до класифікації поведінкових відхилень дає можливість виокремити такі види і характеристики девіацій:

- за характером: психічні, фізичні, соціальні (культурні), економічні порушення і ін.;
- за ступенем девіації: первинні (будь-які форми ненормативної поведінки) та вторинні (виникають у результаті свідомого чи неусвідомлюваного прагнення девіанта діяти відповідно до того «ярлика», яким оточуючі відмітили його поведінку, що мала місце раніше);
- за масштабом девіацій: масові (як от, алкоголізм), групові (поведінка спортивних уболівальників чи музичних фанатів), індивідуальні або ізольовані (нарцисизм, порушення потягів – kleptomania тощо);
- за суб'єктом девіацій: відхилення окремих осіб (жінка-алкоголік, суїцидент), офіційних структур, неформальних і умовних соціальних груп (анонімні алкоголіки, фанати, неформали і ін.);
- за тривалістю відхилень: тимчасові (епізодичні, наприклад, під впливом групи) і тривалі (константні);
- за динамікою девіацій: стійкі, коли проявляється лише один вид асоціальної поведінки (наркоманія, дромоманія тощо); нестійкі, коли відзначається схильність до проявів різних видів девіантної поведінки (алкоголізм з агресією до ближніх тощо);
- за рівнем організованості девіацій: стихійні, що виникають під впливом емоційного стану індивіда чи збігу зовнішніх обставин (агресія, спроби самогубства тощо); сплановані, що мають характер

регламентованості та чіткої спрямованості (як от, стан комп'ютерної залежності, зловживання алкоголем);

– за типом порушеної норми і значенням наслідків: негативні девіації – соціально не схвалювані, потенційно деструктивно небезпечні для розвитку суспільства та особи (наркоманія, суїцид, вбивство, бродяжництво, тероризм, геноцид і ін.); позитивні девіації – це соціально схвалювані, тобто сприяючі прогресу, суспільному розвитку і особистісному зростанню (нестандартність і прогресивність у політичній чи економічній діяльності; відкриття в науковій сфері тощо);

– за спрямованістю на себе та інших: експансивні – вторгнення у сфери життя і діяльності оточуючих, здійснення щодо них різних форм фізичного, психічного та сексуального насильства; неекспансивні – індивід своєю поведінкою не зачіпає інтересів інших, однак шкодить собі (наприклад, нервова анорексія); егоїстичні – спрямовані на отримання задоволення чи особистого зиску (сексуальні девіації, зловживання психоактивними речовинами); альтруїстичні – спрямовані на інтереси інших, нерідко поєднуються з схильністю до самопожертви (суїцидальна поведінка людини, що здійснюється заради близьких чи божества, якому поклоняється, або «заради всього людства»);

– за рівнем усвідомленості та критичності поведінки: усвідомлені девіації, коли людина усвідомлює, що її вчинки суперечать певним нормам, може переживати з цього приводу негативні емоції, бажає змінити свою поведінку; неусвідомлені девіації, як правило, притаманні людям з психічними розладами, які переконані, що їхня поведінка носить адекватний характер.

- за рівнем структурованості девіацій: структуровані (організовані) – це групова форма поведінки, в межах якої чітко розподілені ролі всіх її учасників (сектанство); для неструктурованих девіацій характерна відсутність ієрархічних взаєностосунків, регламентація вчинків. Психологічна класифікація поведінкових девіацій зазвичай базується на

таких критеріях: тип порушеної норми, наслідки поведінки та шкода, яку вона завдає, особливості особистісного стилю поведінки, - психологічна мета поведінки та її мотивація [28].

Відповідно до вищезазначених критеріїв можна виокремити **такі групи** девіантної поведінки: аморальна (антисоціальна, зовнішньо деструктивна, маргінальна, погранична) поведінка, делінквентна (антисоціальна, зміщено-деструктивна, протиправна) поведінка; саморуйнівна (дисоціальна, аутодеструктивна) поведінка.

Аморальна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від виконання морально-етичних норм, безпосередньо загрожуючи благополуччю міжособистісних стосунків. Вона знаходиться на межі соціальних норм, розмиває і розширює межі норм, викликає напругу навколишніх людей. Це сукупність вчинків, що характеризуються негативним ставленням індивіда до етики і моралі, насамперед, до загальнолюдських цінностей, зокрема, до дисциплінованості, почуття обов'язку, поваги до оточуючих, ввічливості, чесності, порушення яких передбачає громадський осуд. Іноді аморальна поведінка, наприклад, статева розбещеність, супроводжується зниженням моральних критеріїв у суспільстві загалом. Людина з такою поведінкою виражає готовність до протиправних дій у разі зменшення нагляду за її поведінкою, діє правомірно лише унаслідок особистого розрахунку, страху перед покаранням, розуміння вигідності законослухняності.

Для маргіналів характерна деформація традицій, ціннісних установок, соціальних і правових орієнтирів. Маргінальну поведінку, як правило, супроводжують апатія, агресивність, незадоволеність обставинами, що склалися. Прийнято виокремлювати дві групи осіб з маргінальними типом поведінки: – групу ризику, до якої відносяться біженці, вимушені переселенці, переміщені особи, безробітні, інваліди, бездоглядні неповнолітні. Їх готовність до порушення норм пояснюється і тим, що в їхньому середовищі дуже мало людей, які не порушують закон і давно перейшли межу законослухняності. – асоціальну групу, до якої належать

волоцюги, жебраки, безхатченки, повії, колишні ув'язнені, які не зуміли адаптуватися до життя в суспільстві, особи, які страждають алкогольною, наркотичною чи токсичною залежністю, безпритульні діти та ін. Дана група відрізняється асоціальністю та протиправністю поведінки [11].

Розглядають такі форми аморальних вчинків неповнолітніх: стійкі форми аморальних вчинків – підлітки мають високий і дуже високий рівень прояву аморальних вчинків, вони характеризуються аморальними мотивами, відчують задоволення собою або зовсім нічого не відчують після скоєного вчинку; нестійкі форми – підлітки мають середній рівень прояву аморальних вчинків, які характеризуються компромісними та захисними мотивами – при скоєнні негативного вчинку підліток зазнає докорів сумління.

Це свідчить про те, що вчинок був мотивований потребою примітивного характеру, яка подолала моральний потяг, що їй протистояв, моральна тенденція мала місце та залишилася не реалізованою; – одиничні форми – підлітки мають низький рівень прояву аморальних вчинків, мотиви вчинків – псевдоморальні, або захисні; підлітки почувають сором за свої вчинки, хоча вважають, що в даній ситуації вчинили правильно, навіть, якщо це було всупереч моральним вимогам [3].

За віковою ознакою можна визначити такі прояви аморальної поведінки: дорослі (старші 18 років): порушення професійної етики, агресивна поведінка, сексуальні девіації (безладні статеві зв'язки, проституція, спокушання, вуаеризм, ексгібіціонізм та ін.), залучення до азартних ігор на гроші, бродяжництво, утриманство; підлітки (від 13 років): втечі з дому, бродяжництво, шкільні прогули або відмова від навчання, брехливість, агресивна поведінка, проміскуїтет (безладні статеві зв'язки), графіті (настінні малюнки і написи непристойного характеру), субкультурні девіації (сленг, шрамування, татуювання); діти (від 5 до 12 років): втечі з дому, бродяжництво, шкільні прогули, агресивна поведінка, лихослів'я, брехня, крадіжки, здирство, жебрацтво [11].

Більшість із названих вище форм поведінки можуть бути як патологічними, так і непатологічними (психологічними). Непатологічні девіації в основному обумовлені соціально-психологічними девіаціями особи (перш за все, мікросоціально-психологічною занедбаністю) і є проявами ситуаційних характерологічних реакцій (протесту, відмови, імітації, емансипації тощо). Група патологічних форм девіантної поведінки у дітей і дітей пов'язана в основному з патологічними ситуаційними (патохарактерологічними) реакціями, психогенними формуваннями особи, 18 проявами психопатій у стадії їх становлення, а також з психопатоподібними станами.

Надмірна забіякуватість або хуліганство, жорстокість щодо інших людей або тварин, грубе псування майна, підпали, крадіжки, постійна брехливість, прогулювання занять у школі та втечі з дому, зазвичай часті й важкі спалахи роздратування, непослух – це не звичайні дитячі пустощі або підліткове бунтарство; така поведінка має становити серйозні та тривалі порушення соціальних очікувань відповідних до віку (шість місяців або довше).

Освітня девіація визначається насамперед рівнем освіти. Відповідно до стандартів загальної освіти, прийнятих у всіх країнах, діти повинні отримати освіту на відповідному рівні в певному віці. Відповідно до Закону "Про освіту", в Україні загальна середня освіта є обов'язковою. Однак деякі діти її не отримують. Причин для такої ситуації може бути багато, включаючи невідвідування школи, погану успішність, проблеми зі здоров'ям та неблагополучні сім'ї. Для ресоціалізації дітей з освітніми відхиленнями необхідні соціальні педагоги та соціальні працівники.

І, нарешті, власне соціальні відхилення, які в науковій літературі зазвичай асоціюються з девіантною поведінкою. Це відхилення від соціальних норм моралі і права. Відхилення від моральних норм зазвичай характеризуються як нечесність, несправедливість, безпринципність, безвідповідальність, цинізм, нігілізм, лицемірство, підступність, грубість,

жорстокість. А найбільш небезпечними видами таких відхилень є соціальний паразитизм, проституція, бродяжництво. Їх носії знаходяться поза компетенцією юридичних органів, але засуджуються громадською думкою.

Особливу групу девіацій становить соціальна девіація позитивного характеру, яка тільки починає вивчатися сучасною наукою. Останнім часом багато публікацій присвячено вивченню обдарованості - позитивної крайності девіантної поведінки. **Обдарованість** - це високий рівень розвитку всіх здібностей людини. Деякі діти можуть бути складними не тому, що вони дефективні, а скоріше через складність і багатство їхньої особистості: сильні та обдаровані особистості часто розвиваються дуже швидко.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, обдаровані діти входять до групи ризику разом з розумово відсталими дітьми, неповнолітніми злочинцями та алкоголіками. Вони потребують освітніх програм, спеціально підготовлених вчителів і спеціальних шкіл. Завдання мають бути поставлені так, щоб дитина розвивалася відповідно до свого потенціалу та здібностей.

Основними характеристиками сучасної соціальної девіації є її висока динамічність, несподівані спалахи, неконтрольованість відхилень і висока латентність. Саме тому вважається найбільш доцільним вивчати соціальну девіантність.[28]

Зовнішні соціальні умови: соціальні процеси (наприклад, соціально-економічні умови, державна політика, традиції, мода та вплив ЗМІ.), характеристики соціальної групи, до якої входить індивід (раса і клас, етнічна приналежність, субкультура, соціальний статус, первинна професійна група, референтна група), мікросоціальне середовище (рівень і спосіб життя сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, характер батьків, характер стосунків у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, значущі фігури).

Внутрішні успадковано-біологічні передумови: успадковано-генетичні особливості (статеві відмінності; вікові особливості; фізична конституція; здоров'я і витривалість; стан і типологічні властивості нервової системи;

внутрішньоутробний розвиток); психічні особливості (нервово-психічне здоров'я, психічні розлади, аномалії, наявність у дитини психопатології або акцентуації характеру; реалізація неусвідомлюваних потягів).

Внутрішньо-особистісні причини і механізми девіантної поведінки: несформовані або послаблені моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), внутрішні конфлікти, стереотипність і негнучкість мислення, неадекватні установки, обмеженість знань, наявність забобонів; емоційні проблеми – тривога, депресія, переважання негативних емоцій; духовні проблеми, зокрема, відсутність або втрата сенсу життя, переживання внутрішньої порожнечі, блокування самореалізації духовного потенціалу тощо; низька загальна культура – неохайність, безтактність, байдужість, небов'язковість; проблеми саморегуляції – неадекватні самооцінка та рівень домагань, слабкий розвиток рефлексії, надмірний або недостатній самоконтроль, низький рівень адаптивних можливостей; негативний життєвий досвід – наявність шкідливих звичок (паління, вживання алкоголю, токсичних і наркотичних засобів), захоплення азартними іграми, переживання психічних травм, досвід насильства; пропуски занять, прогули, бродяжництво, конфлікти з ровесниками і дорослими, копіювання зразків асоціальної поведінки, тощо.

У нашому дослідженні визначено особливості дитячої девіантної поведінки. Діти з девіантною поведінкою проходять такі стадії соціальної дезадаптації: компенсаторно-поступлива фаза: коли вони намагаються зняти внутрішню напругу, викликану несприятливими умовами середовища, втратою основної мети, переорієнтацією на більш загальні завдання; конфліктно-демонстративна фаза: виникає, коли попередня поведінка не приносить бажаних результатів, внутрішня ізоляція Фаза: коли дитина вже не вважає себе членом просоціальної групи (сім'ї, класу) і орієнтується на думку несоціальних однолітків.

Діти з девіантною поведінкою мають особливості у взаємовідносинах, такі як самопрезентація - їхня змагальність, переживання "особливості",

винятковості та демонстрація власної людської цінності, приниження інших, боротьба за владу, погрози та контроль над оточуючими. Також маніпуляції з добровільною допомогою - "Ти мені винен"; "Доведи, що ти мене любиш"; "Мені буде добре, якщо ти це зробиш"; "Нехай це зробить хтось інший. "; "Нехай це зробить хтось інший"; "Допоможи мені, беззахисній і нещасній дитині" тощо. Уникнення та заперечення відповідальності - пасивна непокора ("Ти не маєш права вказувати мені, що робити"; "Ти змусив мене це зробити"; "Це вони винні"); шахрайство; руйнування. Помста - провокаційна поведінка, навмисне нанесення тілесних ушкоджень, деструктивна боягузлива непокора, виклик усьому світу, розмови на кшталт: "підірвися, нашкодь собі, зруйнуй", "підніми всіх на вуха, ти потім пошкодуєш, я просто жартую". Розвивати і підтримувати параноїдальний погляд на світ - скаржитися замість того, щоб долати проблеми, звужувати проблеми замість того, щоб розуміти їх ("вони змусили мене це зробити", "вони знущаються наді мною"). [54]

Варто зазначити, що в реальності "чистої" девіації зазвичай не існує. Одна девіація спричиняє іншу девіацію. Соціальна девіантність зазвичай має причиною або передумовою проблеми зі здоров'ям або занедбаність у навчанні. Наприклад, коли вроджена девіантність поєднується з болісним досвідом з негативними емоційними символами, формується почуття неповноцінності, що призводить до потреби в штучних компенсаціях, таких як вживання алкоголю, наркотиків та агресивна поведінка. Таким чином, соціальна та психологічна девіації часто пов'язані між собою.

З вищесказаного можна зробити висновок, що девіація є одним з предметів соціальної роботи і являє собою позитивне або негативне відхилення в поведінці, соціальному становленні та функціонуванні людини, що перешкоджає нормальному розвитку особистості та суспільства.

1.2 Провідні напрями та принципи формування девіантної поведінки

Визнаючи факт відмінностей, соціальна робота повинна мати у своєму розпорядженні низку методів, підходів і технік, щоб допомогти людям соціалізуватися і ресоціалізуватися в разі виникнення проблем або труднощів. Водночас основоположним принципом соціальної роботи є визнання цінності, гідності та унікальності кожної людини, її прав і можливостей.

Соціальні працівники повинні розглядати системи цінностей, соціальні відхилення та соціальні проблеми, використовуючи критичний та аналітичний підхід. Завдання соціальної роботи полягає в постійному прагненні до накопичення теоретичних і практичних знань та розширення власного світогляду. Це дасть нам змогу віднайти нові шляхи розуміння проблем і вибору стратегій у соціальній роботі.

Як уже зазначалося, у сучасних умовах соціальна робота відіграє особливу роль у мінімізації рівня девіантності в суспільстві. Вона виступає як основний механізм соціальної саморегуляції та самозбереження шляхом установлення і підтримання нормативного порядку в цьому суспільстві, а також шляхом усунення і нейтралізації девіантної поведінки.

У межах різних напрямів соціальної роботи з девіантною поведінкою слід розрізняти превентивну соціальну роботу і соціальну роботу з відхиленнями, що вже сформувалися.

Одним із найважливіших напрямів є розроблення теоретичних і практичних моделей профілактики девіантної поведінки. Успіх соціальної роботи залежить від раннього виявлення можливої девіантності та своєчасного розв'язання проблем із підтримкою для їх подолання.

Профілактика девіантності - це особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку людських цінностей. Профілактика - це розроблення та реалізація системи цілеспрямованих заходів щодо виявлення

та усунення причин девіантності, умов, що сприяють девіантності, і профілактичного впливу на осіб, схильних до девіантної поведінки.

Нині широко поширене розуміння того, що профілактика девіантної поведінки дітей і підлітків - це комплекс державних, громадських, соціально-медичних, організаційних і виховних заходів, спрямованих на запобігання, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, що спричиняють різні види соціальних відхилень. Існують різні види профілактичних заходів, як-от нейтралізація, компенсація, запобігання, спрямоване на усунення причин і чинників, що спричиняють девіантність, і контроль, що дає змогу перевірити проведену профілактичну роботу та її результати.

Профілактика негативної девіантної поведінки може здійснюватися на загальносоціальному рівні та на спеціальному рівні. Загальна профілактика передбачає мінімізацію, усунення або нейтралізацію соціальних детермінант девіантності через вплив на соціальне середовище, економічні, політичні та соціальні умови життя, їхнє поліпшення та гармонізацію, створення умов для соціального благополуччя. Одним із вирішальних критеріїв розв'язання цієї проблеми є реалізація принципів рівності та соціальної справедливості, підвищення рівня життя населення.

На спеціальному рівні планується і здійснюється профілактика індивідуально девіантної поведінки.

Для того, щоб визначити напрями та принципи вирішення проблем девіантної поведінки, обґрунтуємо критерії девіантності поведінкових проявів у дітей та підлітків:

1. Порухення соціальних норм, які прийняті на певному рівні соціального і культурного розвитку соціальної спільноти, що може набувати різних форм і рівнів (антигромадська, протиправна, кримінальна поведінка).

2. Систематична повторюваність. Девіантна поведінка у більшості випадків – це система вчинків чи проступків. Вона не зводиться до одного вчинку, тож необхідно зважати на наявність: систематичного порушення дитиною соціальних норм поведінки, що заважає нормальному

співіснуванню людей (виявляється у вчинках, які порушують перебіг діяльності інших людей, заважають їм у побуті й відпочинку); систематичного порушення дітьми дисциплінарних норм (виявляється у вчинках, які порушують виконання групою / колективом спільної діяльності); систематичного порушення дитиною емоційного мікроклімату в його безпосередньому соціальному оточенні (виявляється у вчинках, які призводять до емоційного дискомфорту людей, які його оточують).

3. Деструктивна спрямованість. Девіантна поведінка завдає шкоди самій особистості та становить небезпеку для оточуючих. Вона включає як деструктивні, так і аутодеструктивні дії та вчинки.

4. Тривалість дії. До девіантної поведінки можна віднести такі вчинки дітей, що мають тривалий характер, тобто спостерігаються зазвичай більше шести місяців.

5. Активність і пасивність неприйняття типових норм. Девіантна поведінка може набувати характеру не лише активного, але й пасивного неприйняття типових для суспільства норм і правил життєдіяльності (дезадаптація, депривація, важковиховуваність, педагогічна занедбаність).

6. Невідповідність соціально-віковим нормам і статевій належності неповнолітнього (як от, забіякуватість дівчаток).

7. Вихід за межі індивідуальних варіацій. Девіантна поведінка розглядається в межах медичної норми, але вона не ототожнюється з психічними захворюваннями та патологічними станами, хоча нерідко з ними поєднується.

8. Змінність реакції дитини (що підтверджує її податливість соціально-педагогічним впливам) на неприйнятні для нього соціальні ситуації, у тому числі «недостатні» чи «надмірне виховання». Це відрізняє таку поведінку від патологічних реакцій, які в більшості випадків не залежать від соціальної ситуації [54]. Для того щоб сформулювати напрями і принципи роботи з девіантною поведінкою, необхідно приділити велику увагу первинним

соціалізаційним інститутам, що закладають основи особистості, таким як сім'я і школа.

У становленні та розвитку дитини, тобто у формуванні особистісних якостей і соціальних характеристик, особливо важлива сім'я як природне середовище проживання дитини. На відміну від усіх інших соціальних чинників, сім'я є найближчим суспільством, яке постійно впливає на дитину. Сім'я - це універсальний соціальний інститут, у якому живе більшість людей. Саме в сім'ї набуваються перші навички, усвідомлюються соціальні норми та цінності, засвоюються перші соціальні ролі.

Кожен із цих чинників впливає на виховання дитини та соціалізацію сім'ї. Ба більше, сім'я може функціонувати як як позитивне, так і негативне соціалізуюче агентство. Деякі батьки некомпетентні з медичної, педагогічної та соціологічної точок зору і тому не можуть розпізнати реальний потенціал девіантності у своїх дітей у ранньому віці. Довгострокові згубні наслідки сімейної дисгармонії та неадекватного виховання сприяють розвитку девіантної поведінки в усіх членів сім'ї, але особливо в дітей, через незавершеність процесів дорослішання і психічну нестійкість.

Багато сімей, які опинилися в нових умовах життя, за зниження рівня життя, сімейного неблагополуччя і песимістичної оцінки свого становища та перспектив, потребують соціальної допомоги та підтримки з боку суспільства і держави [54].

Було виявлено такі соціальні чинники ризику, що чинять негативний вплив на функціонування сім'ї

а) Соціально-економічні чинники: низький матеріальний рівень життя сім'ї, нерегулярний дохід, погані житлові умови;

б) медико-санітарні чинники: несприятлива екологічна обстановка; хронічні захворювання й обтяжений генетичний статус батьків; шкідливі умови праці батьків, особливо матерів; антисанітарні умови та нехтування нормами гігієни й санітарії; неправильна репродуктивна практика членів сім'ї, особливо матерів.

в) Соціально-демографічні чинники: неповні або багатодітні сім'ї, сім'ї з неповнолітніми або людьми похилого віку батьками, сім'ї з повторними шлюбами або прийомними дітьми;

г) кримінальні чинники: алкоголізм, наркоманія, аморальний і паразитичний спосіб життя батьків, сімейні сварки, жорстокість і садизм, наявність засуджених членів сім'ї, які є носіями норм і традицій субкультури злочинного світу

д) Психолого-педагогічні чинники: сім'ї з деструктивними емоційними і конфліктними відносинами між подружжям, батьками і дітьми; педагогічна некомпетентність батьків і низький рівень їх загальноосвітньої підготовки; деформовані ціннісні орієнтації;

е) Соціально-психологічні чинники
 Особистісні чинники - розширення емоційної сфери батьків, переважання дитячих якостей у підлітковому віці, батьківська тривожність, страх втратити дитину, нерозвиненість батьківських емоцій, проєктування власних небажаних якостей на дитину, перенесення подружнього конфлікту у сферу виховання, зсув в установках батька щодо дитини залежно від статі дитини; порушені внутрішньо-сімейні відносини – недолік тепла у взаємостосунках батьків і дітей; дисгармонія між дорослими в сім'ї; вороже ставлення до дитини; тілесні покарання; сексуальні зловживання (інцест); гострі, обтяжуючі життєві події – втрата любові; стрес унаслідок приміщення в чужу сім'ю; стрес унаслідок появи нового члена сім'ї [63].

Класифікують такі відхилень у поведінці дітей у сім'ї.

1. Непослух – поширена в дошкільному і молодшому шкільному віці форма опору вимогам, проханням, порадам батьків, моральним нормам суспільної поведінки. Може набувати форм: витівка – короткий, епізодичний уривок поведінки дитини, де проявляється її активність, винахідливість. Особливістю витівки є її позитивний тон. Пустощі теж є епізод у поведінці дитини, де проявляються ініціатива, вигадка, активність. Але пустуни вже порушують встановлені норми, спеціально здійснюють вчинки, які несуть

шкоду одноліткам, старшим. Мета пустощів – помститися, допекти чи отримати вигоду для себе. Проступок – це вже соціально небезпечна дія. Вони повторювані та завчасно продумані. Якщо дитина повторює дії часто, можна говорити про утворення в неї негативних рис характеру. Часто проступки пояснюються віковими особливостями, невмінням дитини придушувати свої сьогохвилинні бажання і свідомо керувати поведінкою.

2. Дитячий негативізм проявляється як немотивований і нерозумний спротив дитини впливу на неї оточуючих людей. Є два різновиди негативізму: пасивний, коли дитина виражає небажання виконувати прохання чи вимогу старших; активний, коли вона чинить протилежно до вимог.

3. Впертість – це негативна особливість поведінки дитини, що виражається в необґрунтованому і нерациональному спротиві проханням, порадам, вимогам, вказівкам батьків. Це вид наполегливого непослуху, для якого немає видимих, чітких мотивів. Впертість проявляється також у бажанні продовжувати почату дію навіть у тих випадках, коли стає очевидно, що вона безглузда і не приносить користі.

4. Капризи виражаються в недоречних діях і вчинках, в необґрунтованій протидії і спротиві вказівкам та вимогам дорослих. Зовні капризи проявляються в незадоволенні, дратівливості, плачі, руховому перезбудженні.

5. Свавілья виникає як результат розвитку самостійності та волі в поведінці дитини, її прагненні самоствердитись і невмінні вибрати для цього адекватні засоби. е) Брутальність, зухвалість, зневажливе ставлення до старших виникає як результат неправильної реалізації дитиною, підлітком прагнення до дорослості, оманливого сорому проявити ласку, слухняність. Часто причинами брутальності є слабовільність, невміння дитини володіти собою.

6. Недисциплінованість особливо характерна для хлопчиків. Вона може бути двох видів: злісного і не злісного. До не злісних порушень дисципліни

ведуть витівки, пустоці. Більш небезпечними є злісні порушення дисципліни, які є не ситуативними, а стереотипними.

7. Правопорушення. В умовах педагогічної занедбаності підлітки здатні здійснити правопорушення (хуліганство) і злочини (крадіжки, лихварство, бандитизм), особливо у складі групи. Беручи участь у групових правопорушеннях, вони стають нахабні, іноді жорстокі [80].

Надає соціальну та педагогічну підтримку сім'ям з метою усунення девіантної поведінки дітей. Реабілітація здоров'я сім'ї - це комплекс реабілітаційних заходів, спрямованих на забезпечення активної участі батьків. Крім інформаційно-освітніх, вона передбачає оздоровлення всієї сім'ї і містить психологічні та медичні заходи. Супровід сім'ї - це надання фахівцями ефективної підтримки дітям і сім'ям, які перебувають у соціально-економічному, психологічному та освітньому ризику.

Соціально-педагогічний супровід сімей групи ризику - це процес спільного визначення цілей і можливостей виховання та освіти дитини, реалізація комплексної програми розвитку, спрямованої на розв'язання проблем, що перешкоджають нормальному розвитку і позитивній соціалізації дитини. Метою соціально-педагогічної підтримки сімей соціально-економічного, психологічного та освітнього ризику є надання ефективної допомоги дітям, які перебувають у скрутній життєвій ситуації, та їхня адаптація в суспільстві через відповідні форми роботи: діагностику, профілактику, консультування, корекцію негативного впливу сімейного середовища на розвиток дитини.

Здійснення комплексу заходів щодо підтримки сімей соціально-економічного, психологічного та педагогічного ризику; цілеспрямований педагогічний вплив у виховно-профілактичній роботі з сім'ями групи ризику; створення умов для відкритого та довірливого спілкування, інформаційної обізнаності та творчої атмосфери, Досягненню цієї мети сприяє адресна підтримка з боку шкільних служб, юридичний та соціально-психологічний супровід, а також взаємодія з різноманітними фахівцями.

1.3 Аналіз діяльності фахівців соціальних інституцій з профілактики девіантних проявів

Під час навчання в установах освіти та виховання діти та молодь набувають нового соціального статусу – учні, що, у разі відсутності проблем і труднощів у процесі пристосування до нових умов, мають можливості до розвитку власного особистісного потенціалу, або у разі їх наявності – можуть перетворитися на дезадаптованих учнів, що мають віктимні характеристики. Основним видом діяльності дітей та молоді є освіта, і для її ефективного здійснення суспільство створило розгалужену мережу освітніх та виховних закладів.

Тому середключових завдань освітніх закладів є профілактика девіантної поведінки дітей та підлітків.

Контингент учнів залежно від типу освітнього закладу має свої особливості, які необхідно враховувати соціальним працівникам, що займаються профілактичною роботою з учнями. Ці особливості визначено на основі аналізу нормативно-правової бази у сфері освіти та догляду за дітьми в Україні.

Варто звернути увагу, адже трансформація мережі закладів загальної середньої освіти – неминучий процес на шляху реалізації нового освітнього законодавства.

Згідно з Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» вся система загальної середньої освіти має бути поділена на три рівні:

- початкова школа – здобуття початкової освіти (1-4 класи);
- гімназія – здобуття базової середньої освіти (5-9 класи);
- ліцей – здобуття профільної середньої освіти (10-12 класи).

ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО ОСВІТУ”

Стаття 9. Типи закладів освіти, що забезпечують здобуття загальної середньої освіти

Здобуття загальної середньої освіти забезпечують:

- *початкова школа* – заклад освіти I ступеня (або структурний підрозділ іншого закладу освіти), що забезпечує початкову освіту;
- *гімназія* – заклад середньої освіти II ступеня (або структурний підрозділ іншого закладу освіти), що забезпечує базову середню освіту;
- *ліцей* – заклад середньої освіти III ступеня (або структурний підрозділ іншого закладу освіти), що забезпечує профільну середню освіту.

Початкова школа, гімназія і ліцей можуть функціонувати як окремі юридичні особи або як структурні підрозділи іншого закладу освіти (зокрема закладу загальної середньої освіти I-II, II-III чи I-III ступенів).

Ліцеї функціонують, як правило, як самостійні юридичні особи.

Згідно з Законом України «Про загальну середню освіту» визначено такі основні дефініції та положення 1) «учень (вихованець) – особа, яка навчається і виховується в одному із закладів загальної середньої освіти» (Стаття 20); 2) «до системи загальної середньої освіти належать: заклади загальної середньої освіти (ЗЗСО) усіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, позашкільні заклади; науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти; професійно-технічні та вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту; позашкільні навчально-виховні заклади; міжшкільні навчально-виробничі комбінати» (Стаття 4); 3) основними завданнями загальної середньої освіти є розвиток особистості учнів (вихованців), їхніх здібностей і обдарувань, наукового світогляду; формування поважного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих як найвищої соціальної цінності, розвиток гігієнічних навичок і формування бажання та навичок ведення здорового способу життя, збереження і зміцнення усіх складників здоров'я учнів (вихованців) (Стаття 5); 4) забезпечення сприятливих для здоров'я учнів умов навчання, режиму роботи, умов для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я шляхом формування гігієнічних навичок та засад здорового способу життя учнів (вихованців) покладено на заклади загальної середньої освіти

(Стаття 22); 5) обов'язок забезпечення умов для здобуття учнем повної загальної середньої освіти незалежно від форми навчання, піклування про його фізичне здоров'я, психічний стан, створення належних умов для розвитку його природних здібностей на основі поваги до гідності дитини, виховання працелюбності, почуттів доброти, милосердя, шанобливого ставлення до сім'ї, старших за віком, державної та регіональних мов або мов меншин і рідної мови, до народних традицій і звичаїв покладено на батьків або осіб, що їх замінюють (Стаття 29).

Для забезпечення можливостей учнів у розвитку власних інтересів та нахилів створюють позашкільні навчальні заклади різних типів, основними завданнями яких згідно з Положенням «Про позашкільний навчальний заклад» є [збереження здоров'я вихованців, учнів і слухачів; захист їхніх інтересів, пропагування здорового способу життя; виховування поваги та шанобливого ставлення до батьків, жінок, старших за віком, а також до народних звичаїв та традицій, духовної і культурної спадщини українського народу.

З метою створення єдиного освітнього простору; забезпечення рівного доступу осіб, зокрема з особливими освітніми потребами, до якісної освіти Кабінетом Міністрів України затверджено Положення «Про освітній округ»]. Для забезпечення рівних освітніх можливостей для учнів з особливими потребами Державою створено спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, роботу яких регламентує Положення «Про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» та Положення «Про навчально-реабілітаційний центр» [55-58].

В різних типах освітніх закладів навчаються учні різного віку (діти молодшого шкільного віку, підлітки та студенти старших курсів), у різних життєвих обставинах (діти-сироти, діти, які залишились без батьківського

підкування, діти проти закону), з різними особливостями розвитку та соціалізації.

Тому під час профілактики девіантної поведінки у дітей та підлітків соціальним працівникам необхідно враховувати всі перелічені вище особливості у своїй професійній діяльності. Виходячи з цього, слід визначити їхній зміст (первинна профілактика є важливою та визначальною в усіх типах закладів, а вторинна та третинна профілактика є більш важливою в закладах для дітей з особливими освітніми потребами) та технічне й методичне забезпечення (форми, методи та засоби).

Для забезпечення реалізації на належному рівні розв'язання проблеми профілактики виникнення девіантної поведінки та дезадаптації в дітей і підлітків, для того, щоб запобігти дії ушкоджувальних чинників і не зробити їх жертвами соціальних процесів, соціальним педагогам і соціальним працівникам, які виступають їхніми координаторами в різних соціальних установах. Ми вважаємо за необхідне визначити роль і алгоритм роботи соціального педагога.

"Соціальні педагоги" - це "професійно підготовлений на певному кваліфікаційному рівні фахівець, який здійснює соціально-педагогічну діяльність у суспільстві, виступає посередником між особистістю і державними та громадськими соціальними службами, захисником інтересів і законних прав людини, помічником у просуванні соціальних ініціатив і пошуку шляхів виходу з проблемних ситуацій, "соціальним діагнозом" і методами виховного впливу у вирішенні проблемної ситуації людини. експертів у визначенні" [63]. У зв'язку з вищевикладеним, соціальні педагоги мають гуманізувати учнів у визначеному соціальному середовищі освітнього закладу та створювати умови для їхньої ефективної адаптації шляхом попередження та якісного розв'язання проблем соціалізації, які в них виникають.

Соціальні працівники - це професіонали в галузі соціальної роботи, які "допомагають людям розв'язувати їхні проблеми, створюючи для цього

необхідні ресурси, забезпечують взаємодію між людьми або між людьми та навколишнім середовищем загалом, підвищують відповідальність організації перед людьми та впливають на соціальну політику" [80]. Тому соціальним працівникам необхідно забезпечити функціонування системи закладів соціальної підтримки, що надають соціальні послуги студентам із проблемами соціальної адаптації.

Для того щоб оцінити досвід володіння професійними вміннями та визначити рівень практичної професійної готовності до профілактики девіантних проявів учнів у різних соціальних інституціях. допоможе орієнтовний опитувальник **Додаток Б** (Анкета для фахівців соціальної сфери)

Згідно з результатами теоретичного аналізу, за різних соціокультурних умов існують різноманітні соціальні інститути, що здійснюють профілактику дезадаптації студентів, проте роль соціальних педагогів та соціальних працівників як посередників у взаємодії зі студентами з метою запобігання виникненню дезадаптації є визначальною, а особливості профілактичної роботи в різних системах соціальних інституцій мають визначальним визначити їхній характер **Додаток А** «Профілактика девіантної поведінки у системі соціальних інституцій» [28].

У межах соціальних установ залежно від їхнього функціонального призначення можна виокремити такі підсистеми профілактики девіантної поведінки дітей та підлітків: спеціалізовані заклади соціального захисту дитинства, які здійснюють профілактичну діяльність щодо дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків, в освітніх установах із психологічними службами в середніх загальноосвітніх школах, психологічними службами в центрах тимчасового тримання, притулках для дітей, дитячих центрах соціального і психолого-педагогічного захисту дітей та дітей з інвалідністю.

Зміст профілактичної діяльності соціальних працівників, які працюють у різних соціальних установах, залежить від конкретних проблем клієнтів

профілактичної діяльності (наприклад, труднощі в навчанні, незрозуміння, негативні наслідки сімейного неблагополуччя або антисоціального середовища, проблеми вікової кризи тощо), а також від особливостей, пов'язаних із професійною діяльністю соціальних педагогів і соціальних працівників.

Узагальнення практичного досвіду здійснення профілактики девіантної поведінки серед дітей та підлітків фахівцями різних соціальних інституцій дозволяє виокремити у змісті їхньої роботи такі особливості: 1) зумовлені віковими характеристиками (профілактика проблем у навчанні та проблем у дитячому колективі початкової школи; профілактика хибних звичок, девіантної поведінки у підлітковому віці; профілактика неготовності до дорослого життя, неправильного вибору професії у старшокласників та учнівської молоді); 2) пов'язані з різними умовами життєдіяльності (здійснення первинної профілактики серед учнів різних закладів освіти та виховання, а також вторинної та третинної профілактики серед учнів з особливими потребами та учнів, схильних до правопорушень та адиктивної поведінки); 3) пов'язані з різними здібностями та можливостями учнів (профілактика неадекватної самооцінки, профілактика стигматизації та несприйняття у колективі серед дітей з особливими потребами та обдарованих дітей тощо).

Табл. 1. Алгоритм роботи фахівців соціальної сфери з профілактики девіантної поведінки учнів

Отже, аналіз змісту таблиці дозволяє визначити, що роль соціальних педагогів і соціальних працівників серед фахівців соціальної сфери у профілактиці девіантної поведінки серед дітей та підлітків у системі роботи різних соціальних інституцій є визначальною, вони мають виступати координаторами роботи з профілактики дезадаптації учнів у певних соціальних інституціях, створюючи за допомогою взаємодії між фахівцями різних соціальних інституцій можливості для максимального доступу учнів, схильних до дезадаптації до системи соціальних послуг, які можуть надати інші фахівці соціальної сфери різних соціальних інституцій в умовах створеної партнерської мережі шляхом утворення соціально-підтримуючого профілактичного простору соціалізації для учнів, схильних до дезадаптації.

На основі систематизації результатів наукових досліджень з проблеми дослідження та аналізу нормативного забезпечення процесу загальної середньої та професійно-технічної освіти виокремлено такі особливості учнів у різних соціальних інституціях: вік (молодші школярі, підлітки та старшокласники); різні умови життєдіяльності, що зумовлюють особливості та проблеми соціалізації (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти-правопорушники); різні індивідуальні здібності та можливості (звичайні діти, діти з особливими потребами, обдаровані діти) – та визначати її різновиди, зміст, технологічне та методичне забезпечення [87].

Для комплексного вирішення проблеми профілактики дезадаптації учнів необхідним стає створення мережі закладів, що належать до різних підсистем профілактичної роботи (освіти та соціального виховання, соціальної допомоги та додаткової освіти, соціального захисту дитинства, перевиховання та соціальної допомоги дітям-правопорушникам), фахівці яких мають за допомогою спільної взаємодії створювати умови для запобігання явища дезадаптації учні [11].

РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

2.1 Профілактичні заходи, які запроваджуються на різних рівнях соціальної профілактики

Значну роботу щодо профілактики девіантної поведінки підлітків проводять фахівці центру соціальних служб. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 479 центр: здійснює соціальний патронаж дітей і молодих людей, які перебувають у конфлікті із законом, здійснює заходи щодо: запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб та сімей, упровадження новітніх соціальних технологій, спрямованих на недопущення, мінімізацію чи подолання складних життєвих обставин тощо [60].

Центр соціальних служб керується Законом України «Про соціальні послуги» та реалізує їх на основі Державних стандартів надання соціальних послуг, зокрема, послуги соціальної профілактики. В Державному стандарті соціальної послуги профілактики визначено, що послуга соціальної профілактики – комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру.

Державний стандарт соціальної послуги профілактики визначає особливості проведення профілактичної роботи на різних рівнях: первинна соціальна профілактика – здійснення комплексу заходів, що мають інформаційно-роз'яснювальний, просвітницький характер та спрямовані на підвищення обізнаності з певних питань, формування цінності здоров'я та відповідних якостей особистості, а також навичок, що допоможуть їй відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок [75].

Серед завдань первинної соціальної профілактики О. Макарова визначає такі: формування життєвої перспективи та умінь прогнозування власної поведінки з оцінкою її наслідків та впливу на побудовані життєві стратегії, формування відповідальної поведінки [35].

Вторинна соціальна профілактика передбачає здійснення комплексу заходів та реалізацію програм з метою обмеження поширення певних негативних явищ, що мають місце у суспільстві, соціальній групі чи на рівні особистості, попередження загострення таких явищ та їх наслідків, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива асоціальна чи ризикована поведінка [12]. До завдань вторинної соціальної профілактики О. Макарова відносить: мотивування до зміни ризикованої поведінки на більш безпечну та супроводження цього процесу, запобігання негативному впливу соціального середовища на отримувачів послуг, посилення підтримуючого середовища – розвиток підтримуючих мереж з числа найближчого соціального оточення підлітка (батьків, опікунів чи піклувальників, родичів тощо), закладів освіти, відповідних служб [35].

Третинна соціальна профілактика передбачає здійснення комплексу заходів з метою попередження рецидивів негативних явищ, асоціальної або ризикованої поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на ресоціалізацію учасників проблемних ситуацій та осіб, які постраждали від наслідків негативних явищ, та їх адаптацію до вже існуючої у них проблеми за умови відновлення особистісного і соціального статусу такої особи, сім'ї, групи .

Завдання третинної соціальної профілактики: соціальна та психологічна реабілітація, відновлення психологічного та соціального статусу отримувачів послуг, ресоціалізація отримувачів послуг [12].

До компетенції центру соціальних служб належить проведення спеціальних профілактичних заходів з дітьми, що виховуються у проблемних сім'ях або вже мають певні прояви девіантної поведінки, заходів щодо соціальної корекції та соціальної реабілітації таких дітей. Фахівці центру

тісно співпрацюють з сім'ями таких дітей (проведення оцінки потреб та ресурсів сім'ї, розробка та реалізація профілактичних заходів соціального супроводу тощо).

Дж. Романо і С. Хайдж профілактичними називають заходи, спрямовані на зниження поширення та впливу проблемної поведінки, та дії, спрямовані на покращення середовища проживання, навчання, діяльності, дозвілля. Превентивні заходи, на їх думку, можуть реалізуватися на одному або декількох рівнях:

- 1) заходи, які попереджують формування проблемної поведінки;
- 2) заходи, спрямовані на відтермінування проблемної поведінки;
- 3) заходи, спрямовані на мінімізацію негативних наслідків девіантної поведінки;
- 4) заходи, спрямовані на підвищення обізнаності, зміну ставлення і поведінки (програми навчання життєво важливим навичкам, управління стресом тощо);
- 5) заходи, спрямовані на підтримку інституційної, суспільної та державної політики, яка сприяє фізичному та емоційному благополуччю. Це системні втручання, спрямовані на зміну середовища проживання, навчання, дозвілля задля попередження девіантної поведінки.

До системи заходів, які запроваджуються на рівні первинної соціальної профілактики, входить: організація соціального середовища, у т.ч. сімейного; інформування; активне соціальне навчання соціально важливим навичкам; організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці; організація здорового образу життя; активізація особистісних ресурсів [51].

Мета вторинної профілактики девіантної поведінки – попередження загострення відхилень у поведінці підлітків та корекцію відхилень у їх особистісному розвитку, зменшення частоти прояву форм девіантної поведінки. Корекція розглядається як шлях або спосіб подолання та ослаблення девіантних форм поведінки через формування відповідних життєво необхідних якостей і є ефективною у роботі з групою підлітків.

До методів групової корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки Зверєва, Ж. Петрочко відносять:

– групові психокорекційні методи, спрямовані на подолання негативних особистісних характеристик, та корекцію поведінки неповнолітнього: групова психотерапія, соціально-психологічний тренінг, ігротерапія, артотерапія тощо;

– групові методи, спрямовані на формування та розвиток якостей особистості: розвивальні заняття, ділові, рольові ігри, тренінг особистісного зростання тощо;

– групові методи, спрямовані на підвищення рівня правової освіти неповнолітніх, освітнього рівня й компетенції батьків та вчителів: лекції, кіно-, відео-лекторії, семінари, групові консультації, тематичні масові заходи тощо [23].

Третинну профілактичну роботу фахівці центру соціальних служб переважно проводять з неповнолітніми, які вже скоїли протиправні дії й були звільнені від кримінального покарання або засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, чи повернулися із місць позбавлення волі, тими, хто скоїв спробу суїциду, має залежність від вживання наркотиків, алкоголю та ін. [32].

Можливості профілактичної роботи обмежені значним рівнем соціальної дезадаптації неповнолітніх та вже сформованими в них установками щодо девіантної поведінки. Профілактика девіантної поведінки таких дітей проводиться в межах їх соціальної реабілітації, соціального супроводу їхніх сімей або як окремий вид втручання. Вона передбачає комплексну допомогу спеціалістів (лікарів, психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників та ін.).

До профілактичних заходів реабілітаційної роботи В. Лютий відносить: обговорення та аналіз складних життєвих ситуацій та пошук шляхів їх подолання; обговорення прикладів асоціальної поведінки та формування ставлення до них; корекцію поглядів та уявлень неповнолітніх, які можуть

привести їх до вибору протиправних способів вирішення проблем та задоволення потреб; інформування неповнолітніх щодо їхніх прав та можливостей задоволення потреб; консультування щодо проблем, які виникають у них в сім'ї, навчальних закладах, неформальних групах, особистісних проблем; консультування з питань подолання адикцій; набуття неповнолітніми необхідних для життєдіяльності навичок та корекція (компенсація) особистісних рис, що заважають соціальній реабілітації. Така робота проводиться в індивідуальній (консультування, індивідуальні профілактичні бесіди) і в груповій (соціально-психологічний тренінг, групи взаємодопомоги) формах [31].

Для досягнення найбільш оптимального результату профілактичної роботи з дітьми девіантної поведінки центр соціальних служб тісно співпрацює із закладами освіти, підрозділами ювенальної превенції тощо. Напрямки соціальної роботи з неповнолітніми девіантної поведінки, що реалізуються державними соціальними закладами та організаціями, управліннями та відділами у справах неповнолітніх, освітніми та медичними закладами, підрозділами ювенальної превенції, на сьогоднішній день полягають у профілактиці девіантної поведінки, соціальному контролі негативного впливу на дітей та молодь, соціальній підтримці та реабілітації дітей та молоді з девіантною поведінкою, розробка спільних програм та спільного плану дій щодо реалізації конкретних етапів роботи з неповнолітніми [66].

Нині напрацьовані дієві методи такої взаємодії, які Т. Назар визначає як сукупність прийомів і способів, за допомогою яких забезпечується належна організація й реалізація узгоджених заходів з метою запобігання проявів девіантної поведінки неповнолітніх, усунення причин такої поведінки. У спільній профілактичній роботі виокремлюються такі групи методів: адміністративні (субординаційні), координаційні, соціальнопсихологічні.

Саме координаційні методи взаємодії центру соціальних служб, закладів освіти та підрозділів ювенальної превенції, на її думку, найбільш сприяють їх спільній меті – профілактиці девіантної поведінки дітей. Координація діяльності здійснюється шляхом реалізації таких форм роботи: розробка погоджених планів скоординованої діяльності; обмін інформацією з питань профілактичних заходів; проведення спільних правоохоронних заходів (рейдів, перевірок, виїздів на місця правопорушень); спільна нормотворча діяльність (видання спільних розпорядчих актів, листів, програм тощо) [41].

Можемо зазначити, що соціальна робота з дітьми девіантної поведінки – це особливий напрям їх успішної соціалізації або ресоціалізації. Вибір профілактичних заходів залежать від того, на якому етапі розвитку проблеми центр соціальних служб проводить профілактичні заходи:

первинна соціальна профілактика (інформаційно-роз'яснювальна, просвітницька робота),

вторинна соціальна профілактика (корекційна робота з певною проблемою) та третинна соціальна профілактика (соціальна реабілітація). Ефективним і дієвим механізмом профілактики девіантної поведінки неповнолітніх є тісна взаємодія усіх причетних до цієї проблеми структур: закладів освіти, підрозділів ювенальної превенції, сім'ї, громадських організацій тощо. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці спільних комплексних програм та стратегій профілактики девіантної поведінки неповнолітніх центру соціальних служб, закладів освіти та підрозділів ювенальної превенції.

2.2 Аналіз діяльності соціального працівника з дітьми з девіантною поведінкою

Перед соціальною педагогікою та соціальною роботою кінець століття кинув негативні виклики, зокрема суспільно-політичні та соціально-економічні, що негативно вплинули на процеси соціалізації підростаючого покоління, поставивши такі ключові питання, як гармонія взаємовідносин між особистістю та суспільством, між людиною та її оточенням, психологічне виховання підростаючого покоління, формування самосвідомості та бажання самовдосконалюватись. Основними питаннями, які піднімалися, були. Основними порушеними питаннями є гармонізація відносин між особистістю і суспільством, між людиною і її оточенням, психологічне виховання підростаючого покоління, формування самопізнання і прагнення до самовдосконалення.

У цьому контексті закономірність соціально-педагогічної діяльності в нашому суспільстві та підготовка фахівців для цієї мети підтверджується світовим досвідом, пов'язаним з процесом соціально-економічного розвитку нашої країни. Соціальний захист різних категорій населення, в тому числі і дітей з девіантною поведінкою, є одним з найважливіших напрямів світової соціальної політики.

- Посилення діяльності соціальних та освітніх служб і установ;
- підвищену увагу до проблеми професійної підготовки соціальних педагогів, соціальних працівників та інших; піклування про особистість фахівців, їхні властивості, якості та характер, готовність до соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-педагогічна діяльність сьогодні широко визнана як засіб реалізації соціальної політики, тому визначення характеру і змісту цієї діяльності, її структурних і функціональних характеристик актуальне як найважливіша умова професійної підготовки соціальних педагогів.

Соціально-педагогічна діяльність - це послідовна робота із соціального виховання дітей і підлітків у конкретному периферійному субсоціумі з метою їхньої успішної адаптації, індивідуалізації та інтеграції в ньому. Її об'єктом є дитина (дитина, підліток), суб'єктом - соціальний педагог, а предметом - процес соціального виховання дитини [52]; Л. Завацька розглядає будь-яку діяльність, спрямовану на допомогу дітям, як соціально-педагогічну [19]. Аналогічної точки зору дотримується А. Капська, яка зазначає, що соціально-педагогічна діяльність спрямована не на всіх людей, а лише на певну їхню категорію, і може здійснюватися не лише в межах освітніх закладів, а й у ширшому соціальному просторі, соціальному середовищі та суспільстві [24]. До цієї категорії дітей здебільшого належать діти з девіантною поведінкою, кількість яких зростає з кожним днем.

Згідно з дослідженнями і практикою, соціально-педагогічна робота з дітьми з девіантною поведінкою вимагає реалізації основних принципів і підходів у соціально-педагогічній роботі: принципів гуманізації, демократизації, цілісності та позитивності; системного, структурно-функціонального підходу; принципу субсидіарності.

На думку Т. Белавіної, особливістю соціально-педагогічної роботи з дітьми з девіантною поведінкою є практика спільного цілепокладання (соціального педагога і дитини) [3]. З огляду на цей гуманістичний принцип спільної творчості ми підготувалися до визначення цілей і змісту соціально-педагогічної діяльності залежно від наявності чи відсутності проблем, що призводять до девіантної поведінки, особливостей дітей і навколишнього соціуму.

Таким чином, робота соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою як комплексний вид діяльності має бути спрямована на підтримку процесу соціалізації дитини, набуття нею соціокультурного досвіду та створення умов для успішної самореалізації в суспільстві. Сьогодні ця діяльність постійно ускладнюється у зв'язку зі збільшенням кількості злочинів, скоєних дітьми та підлітками, зростанням кількості

бездоглядних і безпритульних дітей, ускладненням типів девіантної поведінки.

Кваліфікаційні вимоги до соціального педагога визначено у Кваліфікаційні характеристики (міститься у довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників, затвердженого наказом Мінпраці від 14.10.2005 № 324.). У 2012 році Наказом Міністерства соціальної політики України №309 від 25.05.2012 затверджено нову редакцію кваліфікаційної характеристики професії «Фахівець із соціальної роботи» [43]. У цьому документі визначено завдання, обов'язки, та кваліфікаційні вимоги до фахівців із соціальної роботи. Згідно з цими критеріями, випускники з відповідною кваліфікацією за спеціальністю "Соціальна робота" мають бути спроможними розв'язувати складні професійні та прикладні задачі в соціальній сфері, які передбачають застосування специфічних теорій і методів соціальної роботи, що характеризуються складністю та невизначеністю умов, включно з управління процесами, що відбуваються в соціальних процесах і розвитку особистості, або мають бути розв'язувані в процесі навчання, з орієнтацією на подальшу професійну самоосвіту.

Стандарт визначає види соціально-педагогічної діяльності таким чином

- Науково-методична
- Соціально-педагогічна
- Освітня;
- культурно-просвітницька
- корекційно-розвиткова; та
- управлінська.

Метою соціально-педагогічної діяльності з дітьми з девіантною поведінкою є надання компетентної соціально-педагогічної допомоги дітям з метою підвищення ефективності процесів соціалізації, виховання, перевиховання та розвитку дітей і підлітків цієї категорії.

При цьому об'єктом соціально-педагогічної діяльності з дітьми з девіантною поведінкою є не тільки діти з різноманітними відхиленнями в

поведінці, а й елементи загальної культури, якими мають володіти соціальні педагоги і які слугують будівельним матеріалом для організації соціально-педагогічної діяльності з розвитку особистості [18].

Під ресурсами соціального педагога ми розуміємо певний набір інструментів і можливостей, які можуть бути використані в міру необхідності для досягнення цілей у роботі з дітьми з девіантною поведінкою. Різні ресурси дитини розглядаються з погляду їхньої природи, джерела та корисності. Вони можуть бути внутрішніми або зовнішніми щодо будь-кого, формальними або неформальними, наявними або потенційними (прихованими), контрольованими та неконтрольованими [1].

Негативні зміни в зовнішніх ресурсах або обмеження їхнього впливу спричиняють соціально-педагогічні проблеми, зокрема девіантну поведінку. Соціально-педагогічні проблеми, що виникають через недостатній або неадекватний вплив зовнішніх ресурсів для досягнення цілей, призводять до неадекватного задоволення соціальних і сімейних потреб, що також спричиняє негативні прояви в поведінці.

Соціально-педагогічна робота з дітьми з девіантною поведінкою - це особливий вид професійної діяльності, що історично склався, є соціально та практично затребуваним і спрямований на надання допомоги сім'ям, які виховують дітей у скрутній життєвій ситуації, та дітям з порушеннями поведінки. Вона передбачає допомогу і підтримку сімей та їхніх членів у процесі соціалізації та адаптації до суспільства, який змінюється під впливом соціально-історичних умов. Ці зміни впливають на їхній основний зміст і структурно-функціональні характеристики.

Відповідно до цього стандарту випускники, які здобули кваліфікацію "соціальний педагог", повинні

- формувати загальну культуру особистості та бути готовими сприяти соціалізації учнів, усвідомленому вибору та розробці професійних освітніх програм;

- використовувати різні засоби, технології та методи навчання і виховання;
- визнавати необхідність дотримання прав і свобод учнів, передбачених Законом України "Про освіту" та Конвенцією про права дитини;
- систематично підвищувати професійну кваліфікацію, брати участь у роботі методичних об'єднань і діяльності соціальних служб, бути готовим до спілкування з батьками (або альтернативними батьками); усвідомлювати необхідність дотримання прав і свобод учнів, передбачених Законом України "Про освіту" та Конвенцією про права дитини;
- дотримуватися правил і норм охорони праці, техніки безпеки та протипожежного захисту, забезпечувати охорону життя і здоров'я учнів під час освітнього процесу [26].

Даний стандарт визначає вимоги до професійної фахової передвищої освіти та рівень фахових знань, умінь і компетентностей, необхідних для ефективного розв'язання існуючих соціальних та освітніх проблем, відповідно до яких випускники повинні вміти.

- обирати адекватні методи діагностики соціальних та освітніх проблем і прогнозувати наслідки їх застосування;
- враховувати психолого-педагогічні вимоги виховання та навчання, стимулювати розвиток позанавчальної діяльності учнів; та
- аналізувати власну діяльність, удосконалювати її та свої якості;
- здійснювати методичну роботу в методичних об'єднаннях і соціальних службах;
- підтримувати контакт із батьками студентів і надавати їм допомогу у вихованні ;

З урахуванням вимог Стандартів вищої освіти розроблено кваліфікаційні вимоги до фахівців, які працюють із різними категоріями дітей, згідно з якими

- Соціальний педагог - фахівець, який здійснює за місцем проживання соціально-педагогічну діяльність з дітьми, батьками, підлітками,

молодіжними групами та об'єднаннями, дорослим населенням в освітніх і професійних закладах;

- Соціальні педагоги надають адресну соціально-педагогічну допомогу та підтримку процесам соціалізації різних категорій дітей та молоді, сприяють їхньому соціальному розвитку в умовах проживання, здійснюють психолого-педагогічну та соціально-педагогічну підтримку сім'ї та різноманітних освітніх закладів, сприяють соціальному та професійному становленню молоді. Це необхідно для надання їм допомоги.

Виходячи зі структури оплати та характеристик кваліфікації, соціальні педагоги зобов'язані

- Забезпечувати комплекс заходів із догляду, виховання, розвитку та соціального захисту дітей у закладах та інтернатах;

- вивчати особливості особистості вихованця, навколишнє його мікросередовище та умови життя, виявляти інтереси та потреби, труднощі та проблеми, конфліктні ситуації та відхилення в поведінці дитини, своєчасно надавати соціально-педагогічну допомогу та підтримку; - здійснювати соціально-педагогічний супровід дитини в установі та інтернаті

- виступають як посередники між особистістю підопічного і фахівцями установ, сім'ї, оточення, різних соціальних служб, секторів і адміністративних органів;

- Визначає завдання, форми і методи соціальної та виховної роботи, а також шляхи розв'язання особистих і соціальних проблем;

- забезпечують соціальний захист і допомогу; вживають заходів щодо реалізації прав і свобод особистості вихованця;

- організовувати та брати участь у розробленні та затвердженні різних видів соціально цінної діяльності дітей і дорослих, розвитку соціальних ініціатив та реалізації соціальних проєктів і програм;

- сприяти формуванню гуманних і моральних настанов у соціальному середовищі; створювати психологічно сприятливе та безпечне середовище для особистості дитини, дбати про охорону її життя та здоров'я;

- виконувати завдання, пов'язані з В організації допомоги дітям, які потребують догляду та захисту, дітям з обмеженими можливостями, дітям із девіантною поведінкою та дітям в екстремальних ситуаціях [19].

У соціальній педагогіці "профілактична діяльність" спрямована на виявлення причин та умов, що сприяють розвитку девіантної поведінки, запобігання новим відхиленням від заданих, загальноприйнятих норм і правил та зниження ймовірності їхнього прояву за допомогою спеціально розроблених заходів соціально-економічного, правового, організаційного та виховного характеру. Належить до діяльності соціальних педагогів [3].

Реабілітаційний компонент роботи соціальних педагогів із дітьми з девіантною поведінкою пов'язаний здебільшого з відновленням прав, статусу, здоров'я та дієздатності дітей, а також із відновленням соціально значущих якостей, втрачених дітьми з девіантною поведінкою. Метою соціально-педагогічної реабілітації є ефективне повернення дітей з девіантною поведінкою до суспільно корисної діяльності, сімейного та соціального життя.

Корекційна робота з дітьми з девіантною поведінкою є одним з основних напрямів у роботі соціальних педагогів. У найзагальнішому розумінні "корекцію" розуміють як професійну діяльність із виправлення особливостей розвитку дітей, що не відповідають загальноприйнятим нормам (фізичного, психічного, освітнього та соціального). Соціально-педагогічна корекція охоплює низку педагогічних впливів, спрямованих на виправлення відхилень у розвитку дітей і формування в них більш адекватних моделей поведінки [83]. Вважається, що корекційна діяльність соціальних педагогів також спрямована на дітей та їхню поведінку. У цьому дослідженні корекційну діяльність також розглядають як діяльність, спрямовану на зміну та вдосконалення інформаційних, правових, соціально-педагогічних, комунікативних і методичних компонентів суспільства та соціальних педагогів, їхньої професійної компетентності (рис. 1). Результати проведеного нами дослідження підтвердили ефективність подібної цілісності в

корекційної діяльності соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою.

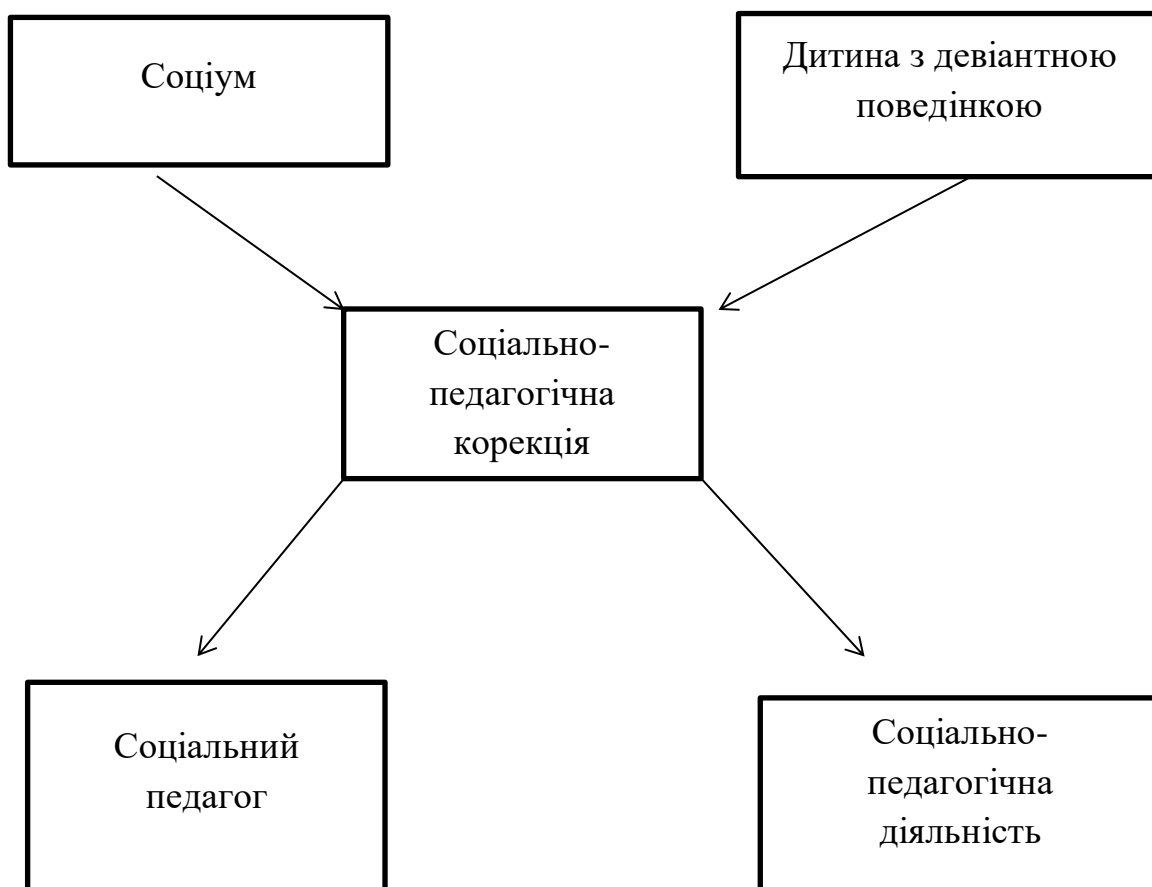

Рис. 1. Структурно-логічна схема корекційної діяльності соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою

Дотримуючись структурно-логічної схеми, соціальні педагоги коригують суспільство (педагогіка), коригують поведінку дітей і процеси соціалізації та спрямовують свою діяльність на позитивні зміни в соціальному середовищі (змінюючи суспільство, діти покращують свою поведінку під впливом зміненого середовища), соціальні педагоги рефлексують та модифікують свою роботу на основі оціночної діяльності.

Заходи з реінтеграції передбачають спільну роботу соціальних педагогів і фахівців із різних установ (вчителів, лікарів, психологів). Згідно з результатами наявних досліджень, соціальні педагоги, що спеціалізуються на роботі з дітьми з девіантною поведінкою, виступають як посередники в цій

галузі соціально-педагогічної діяльності. Однак, як показує досвід, практикуючі соціальні педагоги мають вузьке розуміння посередницької функції.

Посередницька спрямованість у роботі соціальних педагогів із дітьми з девіантною поведінкою містить три елементи: допомога в організації дозвілля в клубах за інтересами; організація, змагання та координація сімейних поїздок; спільне розв'язання проблем конкретної дитини або групи дітей із девіантною поведінкою різними відомствами та активізація служб, соціально-правовий захист, міжособистісна взаємодія, інформування дітей, родин і педагогів про проблеми розвитку [37].

Діагностика дає змогу визначити стан і рівень розвитку дитини, виявити її проблеми, підтвердити можливості суспільства в корекції, реабілітації та адаптації дітей з девіантною поведінкою та ефективність вжитих заходів.

Таким чином, роботу соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою можна розглядати як двосторонній процес: з одного боку, це процес формування дитини як суб'єкта соціального життя, а з іншого - процес створення педагогічно доцільного середовища.

З огляду на характер професійної діяльності соціальних педагогів із дітьми з девіантною поведінкою, необхідно зупинитися на численних функціях і ролях соціальних педагогів, які працюють із цією категорією дітей. Можна виокремити такі функції соціальних педагогів під час роботи з дітьми з девіантною поведінкою:

1. Аналітична та діагностична функції:

- Вивчення і практична оцінка особливостей, небезпек і напрямів впливу соціального мікросередовища на особистість і соціальний статус клієнта (дитини, підлітка, батьків тощо) у різних сферах діяльності та спілкування;

- Виявляти переваги особистості дитини, "проблемні зони" дитини, індивідуальні психологічні та особистісні особливості;

- Вивчити і практично оцінити особливості діяльності та навчання дитини, поставити "соціальний діагноз";

- Допомогти виявити особливо обдарованих дітей і дітей із затримкою інтелектуального та емоційного розвитку. Виявити причини соціального неблагополуччя в сім'ях і відхилення в поведінці дітей і підлітків [78].

2. Прогностична функція:

- планує власну соціально-педагогічну діяльність на основі глибокого аналізу соціальної та педагогічної ситуації, програмує і прогнозує перспективи розвитку особистості дитини з відхиленнями в поведінці в процесі його соціалізації, участь всіх суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, що мають можливість надати йому соціально-педагогічну допомогу;

- визначає цілі та адекватні їм програми, їх реалізацію і т.д.

3. Організаційно-комунікативна функція:

- сприяє включенню підростаючого покоління в просоціальну діяльність – спільна праця, ділові та особисті контакти – всіх суб'єктів виховної діяльності;

- будує взаємини з вихованцями на основі діалогу і співпраці, формуючи демократичну систему взаємин серед дітей і дорослих [83].

4. Корекційна функція:

- здійснює корекцію самооцінки школярів, статусу дитини в колективі, серед однолітків, допомагає позбутися згубних звичок;

- коригує всі виховні впливи, як з боку сім'ї, так і соціального середовища, в тому числі і неформальною.

5. Координаційно-організаційна функція:

- впливає на розумну організацію дозвілля, організовуючи соціально значиму діяльність дітей з відхиленнями в поведінці;

- організовує спільну творчу діяльність дітей і дорослих, координуючи, але при цьому виступаючи в ролі учасника.

6. Охоронно-захисна функція:

- використовує правові норми в захисті прав та інтересів дітей (інформаційно-правова компетентність);

- сприяє вживанню заходів державного примусу і реалізації юридичної відповідальності щодо осіб, які допускають прямі або опосередковані протиправні дії на дітей.

7. Соціально-педагогічна підтримка і допомога вихованцям:

- надання кваліфікованої соціально-психолого-педагогічної допомоги дитині девіантної поведінки в саморозвитку, самопізнанні, в самореалізації, самоствердженні, самоорганізації, самооцінці, самореабілітації.

8. Психотерапевтична функція:

- турбота про душевну рівновагу дитини, про його почуття, переживаннях;

- надає допомогу у вирішенні конфліктів, зняття депресивного стану, змінюючи відношення до життя, соціального оточення, самому собі, організовуючи ситуацію успіху.

9. Соціально-профілактична функція:

- організовує систему профілактичних заходів щодо попередження девіантної та делінквентної поведінки дітей та підлітків;

- впливає на формування морально-правової стійкості;

- організовує систему заходів соціального оздоровлення сім'ї, своєчасно надає правову, соціальну та ін. Допомогу родині і дітям.

10. Реабілітаційна функція:

- організовує систему заходів щодо соціально-педагогічної реабілітації та підтримки осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, а також осіб, з різних причин (хвороба, інвалідність, сексуальна агресія, переживання стресу, наркотизм) відчують соціально-економічні, професійні та інші труднощі в системі громадських, сімейних, інших відносин, що викликають різні форми соціальної дезадаптації.

Аналіз функцій, які виконують професіонали, показує, що соціальні педагоги відіграють такі ролі: медіатор, юрист, організатор, учасник,

помічник, наставник, психотерапевт, конфліктолог, експерт, громадський діяч [20]. Така широта ролей дає змогу соціальним педагогам здійснювати свою професійну діяльність у різних закладах соціальної освіти.

Сферою професійної діяльності соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою можуть бути:

- соціально-педагогічні та соціально-психологічні служби закладів освіти;
- соціальні служби спеціалізованих установ (центри реабілітації, соціальні притулки, спецшколи і ін.);
- соціальні служби підприємств, організацій, установ та їх гуртожитків;
- комерційних структур, творчих, громадських організацій, різних фондів, банків, благодійних організацій;
- соціальні служби муніципальних органів і їх установ (культурно-спортивні комплекси, відділ із соціального захисту населення і соціальної допомоги та ін.);
- служби культурного дозвілля (будинки культури, підліткові клуби, школи народних ремесел, родинні клуби, дитячі парки, ігрові майданчики);
- валеологічні і фізкультурно-оздоровчі служби (профілакторії, реабілітаційні комплекси, медпункти, на дому та ін.);
- приватна практика.

2.3. Рекомендації для соціального працівника щодо профілактики девіантних проявів у поведінці.

Одним із проявів девіантної поведінки є злочинність неповнолітніх. Це небезпечне соціальне явище, по-перше, тому що воно негативно впливає на розвиток особистості, по-друге, тому що завдає значної шкоди суспільству у зв'язку з втратою трудових ресурсів (лише третина покараних повністю повертається до соціального життя), по-третє, тому що відіграє велику роль у формуванні рецидивної злочинності (дві третини рецидивістів починають свою кримінальну історію в неповнолітньому віці) [3].

В Україні від однієї восьмої до однієї дев'ятої злочинів скоюється неповнолітніми. Близько 11% осіб, втягнутих у вчинення злочинів, є неповнолітніми; кількість підлітків, які вчинили другий злочин, за останні роки збільшилася майже на 19%.

Опитування, проведене Центром соціальних служб для молоді, засвідчило, що самі молоді люди вважають такими причинами вчинення злочинів: відсутність усвідомлення наслідків своїх дій - 67%; надмірне вживання алкоголю та наркотиків - 28%; незнання законодавства України - 5%; недостатнє виховання й увага - 59%; вплив друзів і негативної компанії - 50%; складна економічна ситуація - 18,5% [11].

Питання профілактики девіантної поведінки дітей та підлітків здебільшого розглядають у межах виховної діяльності, особливо в освітніх закладах. Однак вищезгадані причини делінквентності вказують на те, що лише виховна діяльність у межах освітніх закладів не може подолати підліткову злочинність [84]. Основними принципами реалізації форм і методів соціальнопедагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків можна вважати: опора на потенційні можливості дитини; принцип активізації свідомості й життєвого досвіду особистості; принцип безпеки навчання і створення сприятливої атмосфери навчання; принцип випереджаючого навчання та інші.

Усі окреслені форми, методи, засоби та умови можуть бути покладені в основу побудови профілактичних програм, зокрема:

- робота з учителями може бути реалізована у межах навчально-виховного процесу на заняття з актуальних проблем профілактики девіантної поведінки; організації психологічних практикумів «Особливості освіти та виховання підлітків з девіантною поведінкою», «Конфлікти між учителями й підлітками. Методи їх подолання»; проведенні інструктажу та організації консультування класних керівників;

- робота з батьками може передбачати безпосередньо прямий профілактичний вплив і полягати в організації серій повідомлень і лекцій на теми: «Особливості вікової психології підлітків», «Види, причини та способи профілактики девіантної поведінки підлітків у родині»;

- робота з самими підлітками: первинна профілактика; вторинна профілактика; третинна профілактика. У межах цих етапів профілактична робота з підлітками може бути здійснена за такими напрямками: профілактика та корекція моральної недосконалості підлітків; нікотинової залежності; алкогольної залежності; наркозалежності; залежності від азартних ігор та Інтернет-залежності; підліткової агресії; протиправної поведінки; сексуальних девіацій; суїцидальної поведінки.

Заходи правового виховання, спрямовані на профілактику делінквентності, можна поділити на такі напрями забезпечення педагогів правовими знаннями під час викладання певних предметів.

Нижче наведено приклади таких заходів:

- Вікторини та тематичні уроки (для молодших школярів).
- Проведення вікторин та тематичних уроків (для молодших школярів);
- Відвідування співробітників правоохоронних органів.
- Візити зі співробітниками правоохоронних органів можуть проходити за місцем навчання або роботи співробітника правоохоронних органів (поліцейська дільниця, екскурсія в організацію).

У науковій літературі описано різні методи, які можуть бути використані з метою правового виховання неповнолітніх. До них належать усні методи, такі як пояснення, розповіді, бесіди, читання, лекції, дискусії, дебати з правових питань, круглі столи, та інтерактивні методи, такі як ігри, рольові ігри, вправи, тренінги та змагання [18].

Факторами ризику ймовірності вчинення злочинів неповнолітніми є нестача правових знань, а також відсутність системи дозвілля, проведення часу без певної мети та занять.

Закон України "Про організації і служби для дітей та спеціальні установи для дітей", ухвалений Верховною Радою на підставі Конституції України та Конвенції ООН права дитини, визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку. [62].

Таким чином, до числа важливих чинників ризику, що можуть призвести неповнолітніх до скоєння правопорушень, належать недостатня правова поінформованість і відсутність правових знань, відсутність організованої системи дозвілля, вживання алкоголю та наркотиків, низький рівень правових знань батьків і відсутність у них інтересу до освіти. Залежно від чинників ризику можна визначити напрями профілактики делінквентності [17].

Однією з можливостей організації профілактики правопорушень неповнолітніх у вільний час можуть бути заходи в літніх таборах. Для дітей з девіантною поведінкою часто розробляються спеціальні рекреаційні програми.

Табори дають значні переваги в роботі з молоддю. Це пов'язано зі зміною звичного соціального середовища, вплив якого часто буває негативним.

Методи, що використовуються для профілактики правопорушень неповнолітніх у рамках дозвілєвої діяльності, частково відповідають

методам правового виховання в освітніх закладах. Діти краще сприймають інформацію, коли вона подається в активних формах (наприклад, ігри, тренінги). Лекції та інші усні методи є традиційними способами надання інформації різним віковим групам. У цій царині також використовується консультування, яке дає змогу проводити індивідуальну роботу з дітьми, психологічну корекцію та юридичну підтримку [10].

Оскільки вживання наркотиків входить до числа причин і умов вчинення підлітками правопорушень (до 70% протиправних діянь відбувається в стані алкогольного сп'яніння), профілактика правопорушень неповнолітніх не дасть бажаного ефекту, якщо в комплекс профілактичних заходів не включити роботу з усунення шкідливих звичок неповнолітніх [29].

Тому ще одним напрямом профілактики правопорушень є попередження вживання наркотиків та алкоголю неповнолітніми.

У цій діяльності використовуються такі методи, як проведення акцій, конкурсів, вистав, розповсюдження інформаційно-реklamних матеріалів, виступи на радіо та телебаченні. Групова робота може проводитися у формі лекцій, дискусій, дебатів, рольових ігор і тренінгів. Особиста діяльність здійснюється за допомогою консультацій.

Профілактика злочинності також здійснюється за принципом "рівний - рівному", коли самі неповнолітні проходять правову підготовку, організують заходи для своїх однолітків, організують їхнє дозвілля і проводять консультації.

Найефективнішими методами профілактики правопорушень неповнолітніх вважаються групові тренінги, індивідуальні методи та батьківські збори (**Додаток В**).

Для поліпшення профілактики девіантної поведінки серед дітей і підлітків в освітніх установах необхідно:

1. співпрацювати з організаціями, що працюють у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх, і залучати до цієї співпраці органи державної влади;

2. урізноманітнити форми і методи профілактики, ширше використовувати вербальні методи; 2. 3. використовувати дебати, дискусії, вікторини та інтерактивні методи подачі інформації (тренінги, рольові ігри, вправи), у яких учні беруть активну участь, на додачу до лекцій і бесід, у яких вони пасивно отримують інформацію

3. сприяти розробленню та реалізації програм з організації дозвілля молоді У реальному житті, на жаль, відбувається процес "згортання" цілеспрямованого виховання, як у школах, так і в позашкільних установах, тож старшокласники часто потрапляють під вплив ілюзорних цінностей і розуміють життя як необхідність "заробити гроші" в будь-якій ситуації, не замислюючись про моральний аспект проблеми [80].

Якщо раніше існував жорсткий державний контроль над працевлаштуванням випускників шкіл і ПТУ(нині це – державний професійний (професійно-технічним) закладом освіти другого атестаційного рівня, підпорядкованим Міністерству освіти і науки України, що здійснює підготовку кваліфікованих робітників з числа випускників закладів загальної середньої освіти на основі базової та повної загальної середньої освіти), на безробітних впливали як державні, так і громадські організації, то зараз ця система повністю зруйнувалася. Нині жодна з державних структур не має даних про працевлаштування випускників 9-11 класів і ПТУ і не несе відповідальності за їхнє майбутнє місце в суспільстві. Кримінальна поліція, що займається проблемами дітей, виявилася нездатною вплинути на ці процеси і, відповідно, запобігти злочинності серед цієї групи населення. Безробіття і злочинність - взаємозалежні соціальні явища [26].

Звичайно, значна увага має приділятися *сімейному вихованню*, адже всі життєві цінності, моделі поведінки, загальна культура, моральні якості, суспільні норми і правила, першочергово, засвоюються в сім'ї. Саме в родинному колі закладається основа людяності, порядності та моральних норм.

Важливою є думка стосовно того, що використання фізичних покарань як засобу виховання дітей приховує в собі ряд специфічних «небезпек»:

- батьки, які карають дітей, фактично можуть стати для них прикладом агресії, тобто в таких випадках покарання може провокувати агресивність в подальшому;
- діти, яких занадто часто карають, будуть уникати батьків або чинити їм опір;
- якщо покарання занадто збуджує і пригнічує дітей, вони можуть забути причину, через яку виникли подібні дії. Фактично стратегія соціалізації в цьому випадку заважає засвоєнню правил прийнятної поведінки [8].

Важливою є думка В. Гарбузова, який звертає увагу на відносини в системі «батьки – дитина», Науковець виділяє три типи негативних ставлень батьків до дитини.

Типи негативного ставлення батьків до дитини (за В. Гарбузовим)

1. Тип А – відторгнення (неприйняття дитини, демонстрація недоброзичливого відношення).

Перший тип формує у дитини відчуття залишеності, незахищеності, невпевненості в собі. Дитина не відчуває підтримки, «стіни», за яку можна сховатися. Окрім цього, відторгнення руйнує механізм ідентифікації (дитина не приймає батьківські переконання). При холодних емоційних відносинах він не має позитивних поведінкових моделей реагування. Це знижує здатність саморегуляції дитини. Тобто агресивність визначається як «відчай дитини, яка шукає визнання і любові».

2. Тип Б – гіперсоціалізація (зверх вимогливість, надмірна критика, прискіпливість, покарання за найменшу провину).

Другий тип (гіперсоціалізація), начебто надає дитині зразок для розвитку і спрямований на формування сильної, вольової особистості, але все ж таки призводить до негативних результатів – озлобленості, прагненню робити заборонене «тишком» і т.д. Тут критика з боку батьків звичайно не є конструктивною і тому не призводить до позитивних результатів. Критика на

адресу дитини формує у неї почуття неповноцінності, тривожності і очікування нових невдач. Найчастіше, дитина, яка займає таке положення в сім'ї, є не в змозі зайняти високе положення в групі. І саме це призводить до того, що агресивна поведінка дитини служить їй для самоствердження в групі.

Також, батьки, які пред'являють завищені вимоги до дитини, не враховують її особливостей і можливостей. Звідси, надмірна завантаженість дитини заняттями. Причому, заняття, які не відповідають віку та інтересам дитини можуть призвести до виникнення неврозу, який провокує агресивну поведінку.

3. Тип В – гіперопіка (егоцентричне виховання:, надтурботливе відношення, при якому дитина позбавлена можливості самостійно діяти).

Третій тип (гіперопіка) також порушує нормальний розвиток особистості. Вона представляє дитині можливість отримання батьківської лагідності і любові, однак, надмірне піклування призводить до інфантилізму, несамостійності, нездатності приймати рішення і протистояти стресам, знижує особистісну здатність до саморегуляції. Такі діти, вважають психологи, найчастіше стають жертвами агресії. І, враховуючи, що вони нездатні постояти за себе, у них спостерігається непряма агресія, тобто, свої негативні емоції вони виміщають на інших предметах (рвуть книжки, розкидають іграшки, карають їх в грі т.д.)

Одним із значущих елементів соціального оточення для підлітка є групи однолітків. Тому багато причин агресії підлітків варто шукати в особливостях міжособистісних відносин з однолітками, зокрема у тих соціальних нормах, правилах і цінностях, які мають місце у референтній групі. Тобто, одним із факторів, що може сприяти виникненню агресії підлітків є особливості *взаємин з однолітками*. У підлітковому віці провідним видом діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом [1]. Саме група

однолітків є еталоном, і здебільшого виконує функції значущої оцінки тих вчинків і дій, які скоюють підлітки.

Таким чином, агресивні форми поведінки підлітків можуть засвоюватися з моделей поведінки найближчого оточення, референтної групи. Особливо небезпечними є ті випадки, коли найближче оточення (батьки або група однолітків) демонструє або ж схвалює агресивні моделі поведінки. Наприклад, мама радіє і вихваляється перед подружками, що її дитина в пісочниці або на майданчику сильніша за всіх; або ж однокласники визнають авторитет підлітка, бо він повівся агресивно або ж образив чи принизив когось. Саме таке визнання формує готовність до агресії та закріплює у підлітка агресивні моделі поведінки. У дитини підліткового віку з'являється хибна думка, що агресією можна вирішити усі життєві справи.

Як уже зазначалося вище, одним із чинників, що визначають девіантну поведінку дітей і підлітків, є незадовільна організація їхнього дозвілля. Тому завдання відповідних державних органів, дитячих і молодіжних організацій полягає в тому, щоб сприяти ефективнішій реалізації політики. Однак через недостатнє фінансування, низьку заробітну плату та погіршення стану обладнання (матеріально-технічна база багатьох закладів культури не оновлювалася понад 15 років, а технічний стан близько 40% закладів визнано аварійним) Міністерство культури не спромоглося створити індустрію дозвілля, яка б практично відповідала вимогам часу і викликала інтерес у сучасного неповнолітнього населення.

Особливе значення має підвищення правосвідомості неповнолітніх і вдосконалення правової культури. Для цього необхідно посилити правову пропаганду серед студентів, створити умови для проведення спеціальних правових лекцій, семінарів, курсів і гуртків, організувати студентські ради та студентські конференції з даної тематики. Засоби масової інформації також не повинні залишатися осторонь [26].

Спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та підлітків, служби сім'ї, дітей та молоді, служби у

справах дітей повинні: організувати роботу із соціального захисту дітей, профілактики бездоглядності; утримання й догляду за дітьми в установах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; контроль за умовами життя дитини, бездоглядністю; вживати заходів для запобігання та ліквідації вчинення злочинів [54].

Суди розглядають справи неповнолітніх, які вчинили кримінальні або адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років, і поміщають правопорушників, які не досягли 18 років, у дитячі інтернатні установи.

Спеціальними установами для дітей є приймальники-розподільники для дітей, куди можуть бути поміщені діти у віці від 11 до 18 років на строк до 30 діб, якщо вчинив злочин до досягнення віку кримінальної відповідальності за таке діяння та за необхідності повинен бути негайно ізольований (за рішенням слідчого органу з прокурорськими повноваженнями, за рішенням слідчого чи за рішенням суду), направлений до спеціальної дитячої установи за рішенням суду, розміщений без дозволу, залишив спеціальну навчально-виховну установу чи на Випадки, коли за рішенням суду кримінальне переслідування завершене і винний направлений до спеціального дитячого закладу.

Центри медичної допомоги та соціальної реінтеграції для дітей, які вживають алкоголь і наркотики, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до реінтеграційних шкіл і професійних училищ соціальної реінтеграції, створюють умови та забезпечують лікування алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, їхню психосоціальну реінтеграцію та корекцію. У ці заклади направляються діти з 11-річного віку на підставі висновку лікарсько-експертної комісії, тривалість якого становить не більше двох років.

Спеціальні навчально-виховні установи при державних в'язницях України - це заклади, в яких відбувають покарання неповнолітні у віці 14 років і старше, засуджені до позбавлення волі.

Центри соціальної та психологічної реабілітації - це заклади для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які перебувають у складних життєвих умовах, та надання їм соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів комплексної підтримки. Тривалість перебування дитини залежить від конкретних обставин, але не може перевищувати 9 і 12 місяців для стаціонарного та денного перебування відповідно [37].

До соціально-реабілітаційних центрів соціального захисту населення (дитячих містечок) приймають дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, дітей, які перебувають у скрутній життєвій ситуації, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, їм надають соціальну, психолого-педагогічну, медичну, юридичну та інші види комплексної допомоги, а також ведуть подальшу роботу в їхніх інтересах. [54].

Профілактика девіантної поведінки серед дітей та підлітків в Україні здійснюється зусиллями соціальних і психологічних служб, педагогів, служб соціального захисту, ювенальних служб та правоохоронних органів. Однак дослідники виявили низку проблем у цій сфері діяльності. Наприклад, відсутність налагодженої співпраці між різними суб'єктами профілактики, використання переважно групових і масових форм роботи, недостатня увага до інтерактивних методів (тренінги, рольові ігри тощо), що сприяють кращому засвоєнню інформації дітьми [48].

Таким чином, профілактика девіантної поведінки у дітей та підлітків може здійснюватися як у навчальному процесі, так і в позанавчальний час. Форми та методи роботи мають відповідати віку дитини, викликати в неї інтерес і спонукати до роздумів.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу наукової літератури з'ясовано зміст основних понять дослідження, типи і форми девіації як об'єкта соціальної роботи.

Девіантна поведінка - це відхилення від прийнятих норм міжособистісних стосунків у конкретному історичному суспільстві, таких як поведінка, дія або мова. Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушення тих чи інших суспільних норм виокремлюють кілька видів: делінквентна поведінка, адиктивна поведінка, психопатологічна поведінка

Встановлено, що відхилення у поведінці дитини можуть мати характер як шкільної, так і соціальної дезадаптації. У структуру шкільної дезадаптації, поряд з такими її проявами, як неуспішність, порушення взаємин з однолітками, емоційні порушення, входять і поведінкові відхилення – гіперактивна поведінка, дисциплінарні порушення (запізнення, невиконання шкільних правил, прогули занять), агресивна поведінка, опозиційна поведінка, куріння, хуліганство, крадіжки, брехня.

Діти із девіантною поведінкою мають такі особливості: самозвеличення – переживання своєї конкурентоспроможності, «особливості», демонстрація винятковості або ж цінності своєї персони, приниження інших, боротьба за владу, тероризування інших і контроль над ними; маніпулювання добровільною турботою; безвідповідальність, пасивна непокора, шахрайство, помста; параноїдальне ставлення до соціуму.

Особливу групу відхилень становить соціальна девіація позитивного характеру – обдарованість – як високий рівень розвитку будь-яких здібностей людини. Дитина може виявляти девіантну

поведінку не в силу будь-якого дефекту, а навпаки, – через складність і багатство її особистості: сильні і талановиті люди розвиваються найчастіше дуже бурхливо.

2. Визначено принципи і напрями девіантних проявів у процесі здійснення соціальної роботи.

Доведено, що в учасних умовах зростає потреба в теоретичних і практичних розробках проблеми підготовки соціальних педагогів до її здійснення, так як з одного боку, підвищується роль соціальних чинників в житті суспільства, дитини, а з іншого – не зменшується, а збільшується число дітей з відхиленнями в поведінці, які потребують соціального захисту і надання соціально-педагогічної допомоги.

З'ясовано, що соціальний захист різних категорій населення, в тому числі дітей з девіантною поведінкою, є одним з найважливіших напрямків світової соціальної політики, що передбачає:

- активізацію діяльності соціально-педагогічних служб, установ;
- посилення уваги до проблем професійної підготовки соціальних педагогів, соціальних працівників.

Робота соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою як складний вид діяльності спрямовується на надання допомоги дитині в процесі його соціалізації, освоєння їм соціокультурного досвіду і на створення умов для успішної самореалізації в соціумі. Вона постійно ускладнюється у зв'язку з тим, що сьогодні збільшується кількість правопорушень, скоєних дітьми та підлітками, спостерігається зростання бездоглядних та безпритульних дітей, ускладнюються види девіантної поведінки та ін.

3. Проаналізовано рекомендації соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки з дітьми та молоддю

Соціально-педагогічна діяльність з дітьми з девіантною поведінкою має профілактичну, корекційну та реабілітаційну складові. Реалізація системи соціальної роботи, спрямована на усунення або мінімізацію негативної девіації, повинна мати інтегративно-комплексний характер.

Профілактична діяльність соціального педагога спрямована на виявлення причин і умов, що сприяють розвитку девіантної поведінки, і запобігання нових відхилень від заданих, загальноприйнятих норм і правил, зменшення ймовірності їх прояви за допомогою спеціально розроблених заходів соціально-економічного, правового, організаційно-виховного характеру

Соціально-педагогічна корекція включає в себе сукупність педагогічних впливів, спрямованих на виправлення відхилень у розвитку дитини і формування у нього у нього більш адекватних моделей поведінки

Реабілітаційна складова роботи соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою пов'язана, перш за все, з відновленням дитини в правах, статусі, здоров'я, дієздатності, з відновленням втрачених соціально-значущих якостей дитини з відхиленнями у поведінці. Метою соціально-педагогічної реабілітації є ефективне повернення дитини девіантної поведінки до суспільно-корисної діяльності, життя в сім'ї та суспільстві.

. Основними принципами реалізації форм і методів соціальнопедагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків можна вважати: опора на потенційні можливості дитини; принцип активізації свідомості й життєвого досвіду особистості; принцип безпеки навчання і створення сприятливої атмосфери навчання; принцип випереджаючого навчання та інші.

Усі окреслені форми, методи, засоби та умови можуть бути покладені в основу побудови профілактичних програм, зокрема:

- робота з учителями може бути реалізована у межах навчально-виховного процесу на заняття з актуальних проблем профілактики девіантної поведінки; організації психологічних практикумів «Особливості освіти та виховання підлітків з девіантною поведінкою», «Конфлікти між учителями й підлітками. Методи їх подолання»; проведенні інструктажу та організації консультування класних керівників;

- робота з батьками може передбачати безпосередньо прямий профілактичний вплив і полягати в організації серій повідомлень і лекцій на теми: «Особливості вікової психології підлітків», «Види, причини та способи профілактики девіантної поведінки підлітків у родині»;

- робота з самими підлітками: первинна профілактика; вторинна профілактика; третинна профілактика. У межах цих етапів профілактична робота з підлітками може бути здійснена за такими напрямками: профілактика та корекція моральної недосконалості підлітків; нікотинової залежності; алкогольної залежності; наркозалежності; залежності від азартних ігор та Інтернет-залежності; підліткової агресії; протиправної поведінки; сексуальних девіацій; суїцидальної поведінки.

Отже, для організації професійної допомоги дітям та молоді фахівці соціальної сфери мають здійснювати цілеспрямовану різнорівневу профілактичну діяльність з ними, яка сприятиме своєчасному виявленню та нейтралізації дії факторів, що можуть зумовити розвиток дезадаптації у дитячому та молодіжному середовищі.

Список використаних джерел

1. . Безпалько О. В. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола ; заг. ред. А. Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2002. – 164 с.
2. Бех І. Д. "Інноваційна стратегія у вихованні особистості". В: Вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г.В. С. Сковороди. Серія "Психологія". Харків, 2000. Вип. 4. С. 12–20.
3. Белавіна, Т. І. Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови [Текст] / Т. І. Белавіна. - К. : ППНВ, 2004. - 140 с.
4. В. Кириченко, О. Єжова, Т. Тарасова, Г. Даниленко. «Методика формування просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів». Харків: Друкарня Мадрид, 2014. 134 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голова. ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.
6. Вовканич М. Соціально-психологічні особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2012. Вип. 24. С. 34-36. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2012_24_11
7. Волянська О. В. *Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації*. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». № 3 (30). 2016. С. 117-134.
8. Ворона В. В., Шульга М. (ред.). "Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг". Київ: Інститут соціології НАН України, 2006. 578 с
9. Гайдамашко І. А. Діагностика агресії в освітньому середовищі: методичний посібник. Хмельницький: ХГПА, 2016. 78 с.
10. Гура О. М. «Народні традиції здорового способу життя». В: Виховна робота в школі: Науково-методичний журнал. Харків: ВГ "Основа", 2007. № 4. С. 31–33.

11. Демянчук О. Л., Нечерда В. Б., Тарасова Т. В. «Сучасні форми й методи формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу». В: Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. Кіровоград: Імекс_ЛТД, 2014. Випуск 19, книга 2. С. 291–305.
12. Державний стандарт соціальної послуги профілактики : наказ Міністерства соціальної політики України від 10.08.2015 р. № 912. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15>
13. Дронова О. С. Теоретико-прикладні засади профілактики та корекції агресивної поведінки неповнолітніх. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 7. С. 57–60
14. Дяговець Т. Активізація процесу взаєморозуміння між учнями та педагогами. *Психолог*. 2008. № 39. С. 14–15.
15. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. За заг. ред. проф. І. д. Звереві. Київ-Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
16. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
17. Єжова О. О., Кириченко В. І. «Мотивація просоціальної поведінки учнів загальноосвітнього навчального закладу». В: Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. № 10. С. 236–250.
18. Єжова О. О., Кириченко В. І., Тарасова Т. В., Федорченко Т. Є., Оржеховська В. М. "Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: навчально-методичний посібник". Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.
19. Завацька, Л. М. «Технології професійної діяльності соціального педагога: навчальний посібник для ВНЗ». Київ: Видавничий Дім "Слово", 2008. 240 с.

20. Закон України "Про освіту" від 05.09.2017 № 2145-19 Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
21. Закон України «Про охорону дитинства» від 27.03.2018 р. № 2402-14 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
22. Збірник наукових праць "Молоді". Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Випуск 17, книга 1.
23. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / Автор.- упоряд.: О.В. Безпалько, І.Д. Зверєва, З.П. Кияниця, В.О. Кузьмінський та ін. / За заг. ред.: І.Д. Зверєвої, Ж. В. Петрович. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
24. Капська А. Й. "Технології соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення". Київ: УДЦССМ, 2002. 320 с.
25. Кириченко В. І., Ковганич Г. Г. "Виховний простір: сутність і технологія створення". В: Пост методика (Превентивне виховання), 2009. № 2. С. 7–15.
26. Ковчина І. М. Підготовка соціальних педагогів до соціально-правової роботи : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 373 с.
27. Колотій Н. М., Кириченко В. І. "Психологічні особливості формування шкідливих звичок серед підлітків". В: Матеріали науково-практичної конференції Українського науково-дослідного інституту охорони здоров'я дітей і підлітків (Харків, 17-19 травня 2000 р.). Харків, 2000. С. 182–184.
28. Костина В. В. «Професійна підготовки майбутніх працівників соціальної галузі до профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях» : монографія/- Харків, 2019. - 364 с.
29. Литвинова Н. А. Оцінка якості профілактико-виховної роботи школи щодо попередження наркотичної поведінки підлітків групи ризику за поведінковим критерієм. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Сер.: Педагогічні науки*. Старобільськ : Вид. Держ. закл. «ЛНУ імені Т. Шевченка». 2015. № 2 (291). Ч. 2. С. 107–115.

30. Лукашевич М. П., Мигович І. І. "Теорія і методи соціальної роботи". Київ: МАУП, 2003. 168 с.
31. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки : навч. посібник. К. : Академія праці і соціальних відносин, 2000. 50 с.
32. Лютий В. П. Профілактика правопорушень неповнолітніх як напрям соціальної роботи. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2012. №2. С. 54–61.
33. Ляшенко Н. «Проблеми соціалізації дітей в сучасній Україні». В: Вісник Університету внутрішніх справ. 2006. № 36. С. 342–347.
34. Мазоха І. С. Індивідуально-психологічні особливості агресивності особистості : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Одеса, 2008. 20 с.
35. Макарова О.П. Профілактика радикалізму серед молодіжних угруповань. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 272–
36. Максимюк С.П. Педагогіка: Навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 667с.
37. Малькова М. О. "Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками". Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2006. 20 с.
38. Мельниченко Р. К. Квест як технологія розвитку креативності майбутніх вчителів біології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 64. С. 148-153.
39. Мойсеєва О. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції. Режим доступу: http://www.naiou.kiev.ua/psychped_images/documents/vupysk-1-2015/ua/16.pdf

40. Мойсеєва О. Є. Психологія агресії: вікові та генетичні виміри : навч.-метод. посіб. К. : КММ, 2010. 128 с
41. Назар Т. Я. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії підрозділів Національної поліції України та центрів соціальних служб у профілактиці правопорушень : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2021. 196 с
42. Наказ Міністерства освіти України від 15.08.2001 № 592/33 "Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України". Режим доступу: <http://consultant.parus.ua/?doc=019MU34183>.
43. Наказ, М.С.П. (2014). Про внесення до Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=102036.
44. Не смійся з мене: просвітницько-профілактична програма тренінгових занять : Навч.- метод. посібник / Авт. Лора Паркер Роерден, за заг. ред. Лях Т. Л. – К. : УМСА, 2013. – 100 с.
45. Орбан-Лембрик Л. Залежність поведінки особистості від впливу проблемогенного соціуму. *Психологія і суспільство*. 2004. № 1. С. 71–83.
46. Оржеховська В. М. "Стратегія розвитку національно-патріотичного виховання дітей і молоді в Україні на засадах хортингу". В: Теорія і методика хортингу: збірник наукових праць. Київ: Паливода А. В., 2015. Випуск 3. С. 54–60.
47. Оржеховська В. М., Єжова О. О., Федорченко Т. Є., Кириченко В. І. "Концепція формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу в умовах нової соціокультурної реальності". В: Наукові записки. Сер. "Психолого-педагогічні науки". Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя; [заг. ред. проф. Є. І. Коваленко]. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2013. № 2. С. 41–48.
48. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. "Технології розбудови виховної системи загальноосвітнього навчального закладу: навчально-методичний посібник". Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.

49. Оржеховська В. М., Пилипенко О. І. Превентивна педагогіка : навч. Посібник. Черкаси : Вид. Чабенко Ю., 2007. 284 с.
50. Орос О. Б. Агресивна та насильницька поведінка серед дітей підліткового віку. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (38), 2018. С.90-96.
51. Парфанович І.І. Наукові підходи до профілактики поведінкових девіацій як сфери соціальної роботи. Режим доступу: <http://journals.urau.ua>
52. Педагогічний словник» Редагування М. д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 363 с.
53. Піхтіна Н. П., Федорченко Т. Є. «Профілактика девіантної поведінки дітей і молоді: психолого-педагогічні та соціально-правові аспекти». Ніжин: Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2014. 400 с.
54. Повалій Л. В. та ін. "Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї: науково-методичний посібник". Київ: Педагогічна думка, 2011. 232 с.
55. Положення про навчально-реабілітаційний центр : Наказ Міністерства науки, освіти, молоді та спорту від 16.08.2012 № з1502-12. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1502-12>.
56. Положення про освітній округ : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2017 р. № 777-2010-п. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-%D0%BF>.
57. Положення про позашкільний навчальний заклад : Постанова Кабінету Міністрів Про внесення змін до Положення про позашкільний навчальний заклад від 27.08.2010 р. № 769-2010-п. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/769-2010-%D0%BF>.
58. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку : Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.09.2008 р. № з1219-08. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08>.

59. Попов О. Підготовка соціальних педагогів до використання методу педагогіки переживань у роботі з дезадаптованими школярами. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. Психолого-педагогічні науки. 2011. № 3. С. 106–109.
60. Постанова Кабінету міністрів України «Деякі питання діяльності центрів соціальних служб» від 1 червня 2020 р. № 479. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020>
61. Про загальну середню освіту : Закон України від 05.03.2017р. № 651-14. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
62. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 31.03.2023р. № 20/95-ВР. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text>
63. Психологічні критерії соціальної дезадаптації дитини. Колективна монографія. Максимова Н.Ю. та ін. Київ: Педагогічна думка, 2010. 192 с.
64. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П.П. Горностая. К. : Рута, 2001. 320 с.
65. Рассказова О.І. Професійний довідник соціального педагога. Х.: «Основа», 2011. 208с.
66. Савельєва Н. М. Соціальна профілактика девіантної поведінки: курс лекцій. Полтава: ПНПУ, 2016. 110 с.
67. Самойлов А. М. Концептуальні підходи до розуміння причин девіантної поведінки підлітків. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД, 2014. №42(2). С. 39–43.
68. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців сфери соціальної роботи (до курсів) / уклад. : Г.В. Коваль, Е.І.Костишин, Г.П. Васянович, В.В. Грицанюк, О.М. Міщенко, В.М. Логвиненко, Савостікова К.І.; за ред. Г.В.Коваль. Львів: ЛДУ БЖД, 2021. 208 с
69. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві.

- К. : ЦУЛ, 2008. 336 с
70. Соціальна педагогіка: словник-довідник [за заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко]. Вінниця : ООО «Планер», 2009. 548 с
71. Соціально-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. К. : «ЕксОб», 2004. 304 с.
72. Стаєнна О. Квест-технологія: гра, пошук, дослідження. *Дошкільне виховання*. 2019. № 7. С. 3–6.
73. Столяренко О. "Традиції формування ціннісного ставлення до людини у виховних моделях соціуму". *Рідна школа*, № 6, 2005, с. 25–29.
74. Сухенко Я. В, Лук'яненко Н. О. Подолання кризових ситуацій в освітньому середовищі : Методичні рекомендації. Полтава : ПОППО, 2007. 16 с.
75. Сушик Н. Технології соціальної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, повнолітніх суб'єктів пробації. Режим доступу: <http://doi.org/10.30525/978-9934-26-210-4-1>
76. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : монографія. / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль : Осадча Ю.В., 2018. 300 с.
77. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: [монографія]. Вінниця: КВНЗ «ВАНУ», 2018. 200 с.
78. Топчій І. В., Федорченко Т. Є. "Робота школи з профілактики вживання учнями психоактивних речовин: стратегії, технології: навчально-методичний посібник". Черкаси: ПП Чабаненко Ю. А., 2009. 248 с.
79. Тур О. Взаємодія школи і сім'ї у подоланні негативного впливу телебачення на здоров'я дітей та підлітків. *Освіта і управління*. 2007. № 1. С. 116–120
80. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. "Соціальна робота: теорія і практика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів". Київ: Знання, 2008. 574 с

81. Універсальний словник-енциклопедія / гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. К. : Вид-во «Ірина», 1999. 1551 с.
82. Файдюк О.В., Снітко М.А. Сутність соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах
Режим доступу:
<http://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/5183/document.pdf>
83. Федорченко Т. Є. "Особливості технології педагогічної діагностики школярів у контексті формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу". Наукові записки. Сер. "Педагогічні науки", № 132, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2014, с. 257–261.
84. Федорченко Т. Є., Оржеховська В. М. "Сутність превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу". Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Кіровоград: РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2014, № 132, с. 257–261.
85. Харченко С. Я Соціалізація дітей та молоді у процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : моногр. Луганськ : Альма-матер, 2006. 320 с.
86. Шахрай В. М. "Технології соціальної роботи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів". Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
87. Штефан Л. А., Бекетова Ю. В. "Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми «з особливими потребами» (історичний аспект)". Теорія та методика навчання та виховання, Харків: ХНПУ, 2011, Вип. 29, с. 201–209.
88. Юшко О. В. "Формування здорового способу життя учнів як основа профілактики девіантної поведінки учнів (історичний аспект)". Теорія та методика навчання та виховання, Харків: ХНПУ, 2011, Вип. 28, с. 197–205.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток А

Профілактика девіантної поведінки у системі соціальних інституцій

Соціальний	Підсистема інституцій для здійснення профілактичної роботи	Типи закладів (соціальні інституції)	Специфіка профілактичної роботи
Сім'я	Соціальної допомоги та додаткової освіти	ЦСССДМ	<ul style="list-style-type: none"> - Профілактика насилля у сім'ї; - профілактика в учнів поведінкових відхилень та ПСШ; - профілактика дезадаптації у дітей із сімей групи «ризик»; - проведення здоров'язберезувальної діяльності з сім'ями; - профілактика професійної дезадаптації та підготовка до самостійного життя дітей із сімей групи «ризик»
		Служби у справах дітей	
Школа	Освіти та соціального виховання	заклади загальної середньої освіти	<ul style="list-style-type: none"> - Профілактика агресії та булінгу в освітньому середовищі; - профілактика відхилень у поведінці учнів та їхньої шкільної дезадаптації; - збереження та зміцнення здоров'я учнів
		Професійно-технічні заклади освіти	
		Спеціалізовані заклади освіти для дітей з особливими потребами	
Держава	Соціального захисту дитинства	Притулки для дітей	<ul style="list-style-type: none"> - Профілактика насилля в дитячому колективі та у сім'ї; - профілактика відхилень у поведінці учнів; - організація дозвілєвої діяльності учнів, спрямованої на розвиток їхніх інтересів; - профілактика усіх видів дезадаптації учнів з
		Центри соціально-психологічної реабілітації для дітей	
		Центри соціально-психологічної реабілітації для дітей з особливими потребами	

		Дитячі будинки та школи-інтернати	особливими потребами; - формування в учнів навичок збереження та зміцнення здоров'я
	Перевиховання та соціальної допомоги дітям-правопорушникам	Приймальники-розподільники	- Профілактика булінгу у дитячому колективі; - профілактика відхилень у поведінці вихованців; - соціально-правова просвіта учнів; - формування в учнів навичок збереження та зміцнення здоров'я
		Училища соціальної реабілітації	
		Виховні колонії	
		Служба пробації	

**Анкета
для х фахівців соціальної сфери**

Орієнтовний опитувальник допоможе оцінити досвід володіння професійними вміннями та визначити рівень практичної професійної готовності до профілактики девіантних проявів учнів у різних соціальних інституціях. У кожному запитанні анкети оберіть тільки одну позицію, що найбільше Вам підходить.

1. Рівень самоосвіти у напрямі профілактики девіантних проявів учнів:

- а) маю системні знання в зазначеному напрямі, отримані шляхом самопізнання;
- б) маю деякі знання в зазначеному напрямі, отримані шляхом самоосвіти;
- в) маю фрагментарні знання в означеному напрямі;
- г) відсутня самоосвіта в зазначеному напрямі.

2. Досвід здійснення профілактики девіантних проявів учнів у різних соціальних інституціях:

- а) маю професійний досвід здійснення профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях;
- б) маю чималий волонтерський досвід та досвід здійснення профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях під час практики;
- в) маю фрагментарний волонтерський досвід здійснення профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях;
- г) будь-який досвід здійснення профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях відсутній.

3. Творчий потенціал:

- а) маю розроблені власні соціальні проекти щодо профілактики дезадаптації учнів (реалізовані на рівні громади чи закладу);
- б) маю розроблені власні оригінальні ідеї, що реалізовано у наукових дослідженнях (курсіві, дипломні проекти) щодо профілактики дезадаптації учнів;
- в) висловлюю оригінальні ідеї, судження щодо профілактики дезадаптації учнів, але не реалізовує їх на практиці;
- г) не проявляю творчого потенціалу.

4. Розвиток професійних вмінь:

- а) система професійних вмінь розвинена повною мірою, що дозволяє мені самостійно проектувати та реалізовувати будь-які професійні завдання, пов'язані з профілактикою дезадаптації учнів, а також можу та бажаю проводити навчання колег з цього питання;

б) маю розвинені професійні вміння, що дозволяє мені самостійно проектувати та реалізувати основні професійні завдання, пов'язані з профілактикою дезадаптації учнів;

в) у мене розвинені лише окремі професійні вміння у роботі фахівця соціальної сфери з профілактики дезадаптації учнів;

г) у мене професійні вміння не розвинені.

5. Самооцінка готовності до роботи фахівця соціальної сфери, що здійснює профілактику дезадаптації учнів:

а) вважаю себе готовим до виконання роботи з профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях;

б) вважаю себе в основному готовим до виконання роботи з профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях, хоча і бачу певні проблеми;

в) вважаю, що недостатньо готовий, але сподіваюся, що за допомогою додаткового навчання чи сторонньої допомоги справлюся;

г) уникаю самооцінки.

6. Бажання до удосконалення професійної підготовки у напрямі роботи фахівця соціальної сфери, що здійснює профілактику девіантних проявів учнів:

а) бажаю підвищувати власний рівень професійної компетентності до роботи з профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях, проходити стажування, підвищення кваліфікації, брати участь у програмах обміну досвідом тощо;

б) бажаю підвищувати власний рівень професійної компетентності до роботи з профілактики дезадаптації учнів у межах певної соціальної інституції;

в) вдосконалюю власну професійну підготовку тільки під «тиском керівництва», негативно ставлюся до процесу впровадження інновацій;

г) не бажаю удосконалювати власну професійну підготовку.

Дякуємо за співпрацю!

Технологія проведення батьківських зборів

«ШКІДЛИВІ ЗВИЧКИ». БАТЬКІВСЬКІ ЗБОРИ.

Відомо, що вплив сім'ї як основи первинної соціалізації особистості на дитину сильніший, аніж вплив школи, вулиці, засобів масової інформації. Водночас сучасна сім'я не в змозі забезпечити в повному обсязі виховання активної, творчої, життєздатної особистості, яка б легко адаптувалася до нових соціально-економічних умов, опанувала і засвоїла інтелектуальні, культурні, духовні цінності. У випадках, коли особистість позбавлена такого розвитку, в дитячому середовищі з'являються наркотики, алкоголь, відбувається пусте гаяння часу.

У суспільстві посилилася небезпечна соціальна тенденція самоусунення багатьох батьків від розв'язання питань виховання та особистісного розвитку дитини. Батьки, не володіючи належною мірою знаннями щодо вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей, почасти здійснюють виховання наосліп, інтуїтивно, що, як правило, не дає позитивних результатів. У таких сім'ях відсутні міцні міжособистісні взаємини між батьками і дітьми, як наслідок, авторитет переходить від батьків до зовнішнього негативного оточення, що провокує «відхід» дитини від впливу родини.

Мета: навчити батьків оцінювати ситуації ризику, ознайомити зі стилями виховання, розповісти про вплив сім'ї та сімейного життя на виховання й розвиток дитини.

Хід батьківських зборів:

1. Анкета «Наша родина».

Мета: встановити контакт з батьками, створити комфортну атмосферу, налаштувати на активну та плідну роботу.

Чого чекає ваша дитина від родини, у якій живе?

Доброї організації побуту.

Радості спілкування.

захищеності.

Що найбільше турбує вас у родині?

Здоров'я дітей.

Сумлінне навчання.

Трудова участь дітей у житті родини.

Настрій дітей і причини його змін.

Чи самотня ваша дитина в родині?

Так.

Ні.

Не знаю.

Чи захоче ваша дитина, щоб її майбутня родина була схожа на батьківську?

Так.

Ні.

Не знаю.

Яка з наведених нижче життєвих настанов є, на вашу думку, для дитини найбільш значущою?

Бути матеріально забезпеченою дитиною.

Зустріти своє кохання.

Мати багато друзів.

Реалізувати свої інтелектуальні можливості.

Чи знайома ваша дитина з тими моральними й матеріальними проблемами, що є у родині?

Так.

Ні.

Не знаю.

Чи є у вашої дитини секрети від родини?

Так.

Ні.

Не знаю.

Що означає для вашої дитини вечір удома?

Радість спілкування.

Можливість бути самим собою.

Мука й катування.

Чи має ваша дитина «шкідливу звичку» (куріння, алкоголь, наркотики)?

Так.

Ні.

Не знаю.

2. Бесіда про шкідливі звички.

Коли дитина вступає у період статевого дозрівання, у неї може з'явитись нездорова цікавість до алкогольних напоїв, цигарок і речовин токсичної дії. Чому?

Якоюсь мірою це можна пояснити тим, що гормони статевих залоз, різко активізуючи метаболізм (обмін речовин), спричиняють вироблення і вивільнення значної кількості енергії. Підліток не розуміє, що з ним відбувається, звідки ця енергія, яка буквально його «розпирає». У цей час дуже важливо спрямувати «зайву» енергію та силу на спорт, творчість, громадську чи трудову активність.

На жаль, більшість підлітків витрачає енергію на вулиці, в «тусовках». За відсутності належного виховання, необхідних вольових якостей, особливих заборонних бар'єрів, уміння керувати своїми емоціями у підлітків часто виникає невмотивований протест проти «всіх і всього на світі».

Спробувавши вперше наркотичні речовини, дехто з підлітків нібито відчуває полегшення. Наркотичний стан на короткий час притупляє гостроту прикрих відчуттів і життєвих негараздів, знімає психічну напруженість, дає можливість розслабитись і відновити втрачену енергію. Згодом у когось із підлітків може з'явитися бажання пережити ці відчуття знову і знову.

Поступово розвиваються патологічний потяг до наркотичних речовин і залежність від них, які, як правило, переростають у небезпечні хвороби – алкоголізм, токсикоманію, наркоманію.

Ранні ознаки вживання наркотичних речовин підлітками:

- Безпідставні зникнення з дому на досить тривалий час;
- Пропуски занять у школі, зниження успішності у навчанні;
- Різкі несподівані зміни поведінки (агресивність, замкнутість);
- Поява боргів; зникнення з дому цінних речей і грошей;
- Зникнення з дому або поява у підлітка таких хімічних речовин як оцет, питна сода, перманганат калію, йод, ацетон, флаконів з невідомими рідинами тощо;
- Коливання розміру зіниць та зміни кольору шкіри.

Чому дітей приваблюють шкідливі звички?

Куріння асоціюється з дорослістю, компанією друзів, післяобідньою кавою, цікавою бесідою, приємною обстановкою. Але вчені з'ясували, що курці проводять дозвілля нудніше й отримують від нього менше задоволення, ніж некурці: вони менш винахідливі у способах використання вільного часу і часто просто не знають, що з ним робити.

Одна з головних причин куріння у юнаків – прагнення до самовираження, утвердження власної самостійності, «дорослості». Не випадково досить часто можна почути фразу: «А чому ти не куриш, - ти що, не мужчина?» І юнак намагається виглядати справжнім мужчиною...

Алкоголь, на перший погляд, сприяє спілкуванню, загальним веселошам, допомагає почуватися невимушено. Але насправді він викликає зміну поведінки людини, яка стає непередбачуваною та небезпечною.

Алкоголь – винуватець половини всіх скоєних убивств. Крім того, за статистикою причиною більш ніж половини всіх травм і нещасних випадків є сп'яніння. Багато випадків зараження венеричними хворобами відбувається саме тоді, коли статеві партнери перебувають у стані сп'яніння; цей стан найчастіше є й причиною незапланованої вагітності.

Наркотики безпосередньо змінюють свідомість людини і руйнують її пам'ять, інтелект, пригнічують відчуття та емоції, а також сильну психологічну та фізіологічну залежність. Уживання наркотиків внутрішньовенно є небезпечним через високу ймовірність ВІЛ-інфікування.

Розповсюджувачі наркотиків діють як справжні рекламні агенти і переконують своїх потенційних клієнтів у привабливості наркотиків.

3. Дискусія «Сім'я як причина виникнення шкідливих звичок у дитини».

Батькам пропонується назвати 8-10 причин виникнення у дитини шкідливих звичок, до яких може спонукати сама родина, а не оточення підлітка. Усі відповіді записуються на дошці. Обговорення (5-10 хв.).

4. Інформаційне повідомлення «Стилі виховання».

Однією з причин виникнення шкідливих звичок у дітей може бути також і стиль виховання.

Батькам пропонується ознайомитися з трьома типами батьківства. (5-10 хв).

Авторитарний – цінується покірність, батьки над усе ставлять власний авторитет; мають тенденції до карно-насильницької дисципліни; обмежують ступень вибору дітей.

Ліберальний – незначний контроль над поведінкою дитини, іноді спостерігається повна його відсутність; надають дітям багато волі, завжди спираються на логіку й розсудливість.

Авторитетний – батьки прагнуть бути турботливими, чуйними до потреб дитини; більше покладаються на заохочення, ніж на покарання.

5. Мозковий штурм «Я можу допомогти».

Батькам пропонується ситуація: «Уявіть, що ваша дитина вже має шкідливу звичку. Ваші дії?» Усі відповіді записуються на дошці. Обговорення (5-10 хв.).

6. Інформаційне повідомлення «Вироблення у дитини негативного ставлення до куріння, алкоголю, наркотиків».

Заняття з дитиною з вироблення в неї негативного ставлення до шкідливих звичок зводиться до появи негативного рефлексу, і чим раніше батьки почнуть виробляти цей рефлекс, тим міцнішим та дієвішим він буде. Гуляючи з дворічним малюком, доступною для його віку мовою слід розказати, вказуючи на курця, що куріння – погана звичка дорослого та підлітка. Бажано бесідувати про шкідливість куріння кілька разів на місяць, підтримуючи у дитини негативний рефлекс.

У чотири роки вже слід розказати дитині, що куріння – шкідлива звичка, від якої дуже складно відвикнути; це – хвороба, від якої дуже складно вилікуватись.

Коли вік дитини наблизиться до шкільного (5-6 років), потрібно сказати їй, що потяг до куріння у різних людей неоднаковий, дітям із сімей, де палять батьки, палили їхні діди, достатньо спробувати 1-2 рази, і вони вже стануть курцями, звикнуть, «захворіють», а дітям із сімей, у яких ніхто не курить і не курив, можна спробувати 2-3 рази, потім і вони звикнуть до куріння.

З підлітками обговорювати цю проблему необхідно досить часто. Кожного разу під час бесіди підкреслюйте: краще не починати курити, пити.

Отже, шановні батьки, все у ваших руках!